

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Vychádza s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej
republiky*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Ingrid Hrubani-
čová, Nicol Janočková, Ján Ka-
čala, Anna Maričová, Sibyla Mis-
lovičová, Jozef Mlacek, Slavomír
Ondrejovič, Matej Považaj, Mária
Šimková, Iveta Vančová, Pavol
Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

- VAŇKO, Juraj: O prepise z cyrilského
písma v ukrajinčine do slovenčiny
(*Janukovič* či *Janukovyč*, *Baťkivščina*
či *Baťkivščyna*, *gopak* alebo *hopak*?) 193
- VALENTOVÁ, Iveta: O priezvisku
Karaba 202

DISKUSIE

- HORŇANSKÝ, Imrich: O geografic-
kých názvoch so slovným základom
decht a *smola* 208

Z HISTORICKEJ LEXIKY

- KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre-
dovekej slovenčiny s výkladom ná-
zvu obcí a miest (46) 217

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- KOPECKÁ, Martina: Pomenovania
slobodnej matky a jej dieťaťa v slo-
venských nárečiach (2 – dokončenie) 226

ROZLIČNOSTI

- Vostavba* či *vstavba podkrovných by-
tov*. M. P o v a ž a j 235

SPRÁVY A POSUDKY

22. ročník celoštátnej súťaže s medziná-
rodnou účasťou Prečo mám rád slo-
venčinu, prečo mám rád Slovensko.
D. Š i m u n o v á 238

SPYTOVALI STE SA

- Ako nazvať ženu, ktorá tetuje? M. P o -
v a ž a j 243

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (44). A. Šebestová	245
Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (10). M. Považaj	250

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 48, 2014, č. 4 (25. 8. 2014). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine za podpory grantu Ministerstva kultúry SR. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSSRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2014

Cena 1,20 €

*O prepise z cyrilského písma v ukrajinčine do slovenčiny
(Janukovič či Janukovyč, Baťkivščina či Baťkivščyna, gopak
alebo hopak?)*

JURAJ VAŇKO

Reflexia dlhotrvajúceho a dramaticky sa vyvíjajúceho politického diania na Ukrajine v slovenských médiách sa celkom prirodzene odráža aj v našom jazyku. V snahe čo najvernejšie priblížiť spoločensko-politický kontext týchto udalostí sa v elektronických aj v printových médiách vyskytuje celý register výrazov reflektujúcich ukrajinské realie, ktoré sú relevantné pre informovanie, opis či komentovanie tohto spoločensko-politického konfliktu. Ide zväčša o antroponymá (najmä mená politických predstaviteľov krajiny, lídrov opozície, zriedkavejšie aj osobností ukrajinských dejín, kultúry a pod.), ale aj o neantroponymá, najmä názvy miest, regiónov, politických strán, hnutí a pod. Ich transponovanie do diskurzov slovenských elektronických i tlačených médií je zaujímavé z hľadiska výslovnosti i z hľadiska pravopisu.

Problematika adekvátneho používania ukrajinských lexikálnych jednotiek v slovenských textoch bola aktuálna už dávnejšie (porov. výslovnosť a prepis mien ukrajinských spisovateľov, kultúrnych dejateľov, športovcov, názvov športových klubov a pod. v našich médiách), ale spomenuté politické udalosti na Ukrajine a s nimi súvisiaca vysoká frekvencia týchto výrazov (aj) v slovenskej tlači, rozhlase a televízii priam vyzývajú na nastolenie otázky ich výslovnosti a písania či – presnejšie – prepisovania z cyriliky.

Zo spomenutých dvoch okruhov nastolenej problematiky – výslovnosť (niektorých) ukrajinských slov či slovných spojení a ich prepis z ukrajinskej verzie cyriliky do slovenčiny (presnejšie – do latinského písma používaného v slovenčine) – v tomto príspevku sa zameriame na druhú oblasť, na prepis do slovenčiny, hoci v niektorých prípadoch sa budeme musieť venovať aj otázke ich výslovnosti, ktorá je tesne spätá s grafickou realizáciou.

Na úvod treba konštatovať, že používatelia slovenčiny majú pri prepise jazykových jednotiek z troch východoslovanských jazykov – ruštiny, ukrajinčiny a bieloruštiny – najviac skúseností s ruštinou, a to nielen preto, že staršie generácie na Slovensku sa (povinne) učili tento jazyk, ale aj preto, že v dôsledku silnej pozície Ruska na medzinárodnej politickej scéne sa do textov slovenských informačných prostriedkov najčastejšie dostávajú rôzne jazykové (hlavne lexikálne) jednotky z ruského spoločensko-politického života.

1. Janukovič alebo Janukovyč, Kličko alebo Klyčko?

Sledovanie problematiky prepisu z cyriliky východoslovanských jazykov do slovenčiny v našej tlači ukazuje, že autori článkov a komentárov o aktuálnych politických udalostiach na Ukrajine sa pri prepisovaní ukrajinských výrazov do slovenčiny viac-menej riadia zásadami prepisu z cyrilického písma v ruštine. Svedčia o tom najmä také prípady, keď sa v ukrajinskom (písanom) slove vyskytuje písmeno *u* alebo písmeno *z*, ktoré sú súčasťou aj ruskej azbuky. Ruská graféma *u* reprezentuje hlásku *i*, ktorá sa vyslovuje približne tak ako slovenské predné vysoké *i* a do slovenčiny sa prepisuje grafémou *i*, napr. *Иван Иванович Иванов* – *Ivan Ivanovič Ivanov* (pozri Pravidlá slovenského pravopisu, 2000, s. 77). Pod vplyvom prepisu suffixu *-uč* z ruštiny ako *-ič* sa aj ukrajinské mená po otcovi a priezviská vyskytujú v slovenskej tlači často v tejto podobe, čiže ukrajinské priezviská ako *Боролич*, *Булатович*, *Янукович* sa často prepisujú do slovenčiny v podobe *Borolič*, *Bulatovič*, *Janukovič*. Pri poslednom priezvisku však pozorujeme váhanie: raz sa prepisuje ako *Janukovič*, inokedy v podobe *Janukovyč*. Zaujímavé je, že podoba so suffixom *-yč*, čiže *Janukovyč*, podľa dokladov zo Slovenského národného korpusu prevažuje v našej tlači nad podobou s príponou *-ič* najmä od r. 2010, keď sa bývalý predseda Strany regiónov stal prezidentom Ukrajiny. Určitú rolu v tomto prípade môže zohrávať vplyv zahraničných tlačových agentúr a médií, kde sa častejšie vyskytuje podoba

s ypsilonom v prípone *-yč*, porov. v angl. *Janukovyč*, hoci aj tu je váhanie; napr. v nemeckej tlači sa vyskytuje podoba *Janukovitsch* aj *Janukovytsch*. Ak by novinár siahol po originálnych ukrajinských informačných zdrojoch, pomocnú psychologickú úlohu pri prepise ukrajinskej grafémy *u* v priezvisku *Янукович* ako *y*, teda *Janukovyč*, mohla by zohrávať aj ukrajinská podoba (krstného) mena bývalého prezidenta Ukrajiny – *Виктор*, t. j. s grafémou *i* po *v*, teda „iným“ *i*, ako je v priezvisku. Používateľ slovenčiny pri prepise z ukrajiničiny intuitívne tak prichádza k záveru, že ukrajinská graféma *i* sa asi bude do slovenčiny prepisovať ináč ako graféma *u*. V každom prípade sa však potvrdzuje neistota pri prepise z ukrajinskej verzie cyriliky do latinského písma v slovenčine vyplývajúca z nepoznania jej vzťahu k zvukovej sústave súčasnej ukrajiničiny.

Keďže antroponymá (vlastné mená osôb) v ukrajiničine majú trojmennú pomenovaciú sústavu, kompletná (oficiálna) trojmenná alebo trojčlená podoba mena bývalého ukrajinského prezidenta, t. j. (krstného) mena, mena po otcovi a priezviska, v ukrajiničine sa píše takto: *Виктор Федорович Янукович*. Ktorá podoba pri prepise do slovenčiny je teda správna? *Viktor Fedorovič Janukovič* alebo *Viktor Fedorovyč Janukovyč*?

Pri odpovedi na túto otázku treba urobiť krátky exkurz do dejín ukrajinského jazyka, a to v zmysle vývinu najmä jeho fonetickej sústavy, pomocou ktorého možno ozrejmiť vzťah medzi výslovnosťou niektorých ukrajinských hlások a ich grafickou realizáciou v súčasnej spisovnej ukrajiničine. V súvislosti s našou otázkou sa obmedzíme iba na tzv. *i*-ový subsystém ukrajiničiny a na depalatalizáciu (zmenu mäkkej spoluhlásky na tvrdú) niektorých ukrajinských spoluhlások, pričom tento stručný výklad budeme robiť aj komparatívne, a to v porovnaní so stavom v slovenčine, okrajovo aj v porovnaní so stavom v iných slovanských jazykoch.

Pokiaľ ide o prvú otázku, o *i*-ovom subsystéme možno hovoriť vlastne iba v ukrajiničine, keďže súčasná spisovná ukrajiničina má dve „*i*-ové“ samohlásky, a to predné vysoké *i* (v písme realizované grafémou *i*) a predno-stredné (podľa posunu jazyka v horizontálnom smere) prostredné *y* (podľa posunu jazyka vo vertikálnom smere), v ukrajinskej azbuke reprezentované grafémou *u*, kým slovenčina má iba jedno predné vysoké *i* (zohľadňujúc pôvodnú podobu slova, v písme sa realizuje grafémami *i – y*, resp. *í – ý*). Ukrajinské *u* sa pokladá za osobitnú fonému, odlišnú od fonémy *i*, porov.

дим *dym* : *дим* *dom*, *вѣв* *viedol* : *вѣв* *vil* (veniec). Hláska *y* (v ukrajinskej cyrilike *u*) v súčasnej spisovnej ukrajinčine však nie je priamym kontinuantom praslovanského *y*, ale výsledkom splynutia praslovanského *i* s *y* (porov. **сунь*, **дунь*, **синьъ*, **сила* > *син*, *дим*, *синій*, *сила*); toto *y* sa dostávalo do opozície s novou samohláskou *i*, ktorá vznikla z praslovanského **ě* „*jať*“ (porov. **вѣра*, **тѣло* > *вѣра*, *міло*) a zo samohlások *o*, *e* v nových zatvorených slabikách, t. j. po zániku jerov, porov. **носъ*, **рець* > *ніс*, *ніч* (pozri Istorická slovníková typológia..., 1986, s. 36). Dvojité ukrajinské *i* (*i* a *u*) sa teda aj dvojako, t. j. odlišne, vyslovuje: predné vysoké *i* (v ukrajinskej cyrilike písané ako *і*) vyslovuje sa podobne ako slovenské predné vysoké *i*, kým pri výslovnosti stredno-predného prostredného *y* (v ukrajinskom písme reprezentovaného grafémou *u*) jazyk sa horizontálne aj vertikálne posúva (viac) do stredu; výslovnosť ukrajinského *u* sa približuje k výslovnosti samohlásky *e*, ak je v neprízvučnej pozícii v koreni slova pred prízvuchným *e*, napr. *кишіня* [кешеня] vrecko. Zo slovanských jazykov najbližšie k výslovnosti ukrajinského *i* a *u* je azda výslovnosť *i* a *y* v poľštine: *bić* : *być*. Výslovnosť ukrajinského *u* sa podobá aj výslovnosti ruského *ы*, ale ukrajinské *u* je menej napäté a poloha jazyka pri jeho výslovnosti je prednejšia v porovnaní s ruským stredným *ы*. Ináč sa ukrajinské *u* vyskytuje v tej pozícii, kde je v súčasnej ruštine *ы*, t. j. za praslovanské *y*, porov. *сын* – *син*, *дым* – *дим*, *ты* – *ти*, *мы* – *ми*, *вы* – *ви*.

Dôležité pre náš výklad je aj to, že spoluhlásky pred predným vysokým *i* sa v ukrajinčine vyslovujú mäkko, kým stredno-predné *u* predchádzajúcu spoluhlásku nezmäkčuje, porov. *дитина* (výslovnosť [dytyna]) dieťa – *дити* (výslovnosť [d'ity]) deti, *нижній* (výslovnosť [nyžnij]) dolný, *лищина* (výslovnosť [lysyna]) lysina – *ліс* (výslovnosť [l'is]) les.

Pri odpovedi na otázku, ako prepisovať do slovenčiny osobné meno bývalého ukrajinského prezidenta *Віктор Федорович Янукович*, treba okrem predchádzajúceho výkladu brať na zreteľ jednak zásady písania slov cudzieho pôvodu, jednak poučku o prepise z cyrilského písma do slovenčiny. Pokiaľ ide o zásady písania slov cudzieho pôvodu, podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 2000 (ďalej iba PSP) sa nezdomácnené slová používajú v pôvodnej podobe (s. 38) a medzi ne patria vlastné mená, a to osobné mená, zemepisné názvy a iné názvy (s. 38 – 39). Čo sa týka prepisu z cyrilského písma, ukrajinské písmeno *i* sa podľa PSP (s. 79) do sloven-

činy transkribuje ako *i* a ukrajinská graféma *u* ako *y* (ypsilon). Takže trojčlenné osobné meno bývalého ukrajinského prezidenta *Виктор Федорович Янукович* sa má do slovenčiny, t. j. do latinského písma používaného v slovenčine, prepisovať takto: **Viktor Fedorovyč Janukovyč**.

Podobný problém s prepisovaním ukrajinských grafém *i* a *u* pozorujeme v slovenskej tlači a občas aj v textoch na televíznej obrazovke pri osobnom mene jedného z lídrov ukrajinskej opozície. Kompletné trojčlenné osobné meno predsedu strany Udar má v ukrajinjčine túto podobu: *Віталій Володимирович Кличко*. V krstnom mene *Віталій* je slabika *-lij* s vysokým predným *i*, ktoré v ukrajinjčine zmäkčuje predchádzajúcu spoluhlásku *l*, takže ukrajinská výslovnosť tejto slabiky je [-l'ij], kým v priezvisku po spoluhláske *l* nasleduje stredno-predné *u*, pred ktorým sa táto spoluhláska vyslovuje tvrdo, preto výslovnosť priezviska jedného z lídrov ukrajinskej opozície, majstra sveta v boxe organizácií WBO a WBC, kandidáta vied v odbore telesná výchova a šport, je [kličko], nie [kl'ičko] ako v ruštine a prepis do slovenčiny by mal mať podobu **Vitalij Volodymyrovyč Klyčko**. Motivantom priezviska *Klyčko* môže byť sloveso *кликати* volať. Toto priezvisko sa však v našej tlači vyskytuje iba v porušenej podobe *Kličko*. Porušenú podobu *Kličko* naši novinári používajú zrejme pod vplyvom ruských informačných zdrojov. Obidve ukrajinské *i*, t. j. písmená *i* a *u*, sa totiž do ruštiny prepisujú ako *u*, takže kompletne osobné meno jedného z lídrov ukrajinskej opozície má v ruštine písomnú podobu *Віталій Володимирович Кличко* a podľa poučky o prepise z ruskej cyriliky (PSP, 2000, s. 77) ruské *u* sa prepisuje do slovenčiny ako *i*. V podobných prípadoch už vlastne nejde o prepis z ukrajinjčiny, ale z ruštiny. Podobne aj v literatúre na konci nášho príspevku pri publikácii v ruštine *Istoričeskaja tipologija slavianskich jazykov* je pri mieste vydania *Kijev* „mäkké“ *i* preto, lebo ide o prepis z ruštiny. Ináč sa hlavné mesto Ukrajiny píše v ukrajinjčine s *u* po spoluhláske *k*, t. j. *Київ*, a do slovenčiny sa prepisuje s ypsilonom, teda *Kyjev*. Ide tu o „vžitú slovenskú podobu“ (PSP, s. 41), lebo ináč by tu bol prepis v podobe *Kyjiv*.

Vplyv ruštiny pri prepise z ukrajinjčiny badať aj pri prepise ukrajinského mena *Андрію*, ktorého ruská podoba *Андрей* je identická so slovenskou podobou *Andrej*. V záujme zachovania princípu osobnej identity by sa malo ukrajinské meno *Андрію* prepisovať do slovenčiny ako **Andrij**, nie *Andrej*. Takže napríklad osobné meno známeho ukrajinského futba-

listu má mať v slovenčine podobu *Andrij Ševčenko*, nie *Andrej Ševčenko*, ako to často čítame alebo počujeme v slovenských masmédiách; samohláska *i* je v podobných prípadoch reflexom praslovanského *e* v (nových) zatvorených slabikách. Podobne pod vplyvom ruštiny sa v slovenských masmédiách používa aj názov ukrajinského futbalového klubu *Шахтар Донецьк* ako *Šacht'or Doneck*, porov. rus. *Шахтёр Донецк*. Nielen v záujme zachovania spomínaných jazykových princípov, ale aj so zreteľom na rešpektovanie jazykovej osobitosti ukrajiničiny sa žiada v podobných prípadoch pri transkribovaní zachovávať originalitu vlastného mena, tak ako sa to robí napríklad pri prepise z ukrajiničiny do nemčiny alebo angličtiny. Názov futbalového klubu *Шахтар Донецьк* by sa teda mal do slovenčiny prepisovať ako *Šachtar Doneck*, hoci ani táto podoba nezodpovedá celkom fonetickej stavbe ukrajinského názvu mesta *Донецьк* s mäkkým *c*. Náš návrh je mäkkosť ukrajinských spoluhlások *z, s, c, dz*, ak je ich palatálnosť (mäkkosť) označená v ukrajinskom písme osobitnou grafémou, tzv. mäkkým znakom *ь*, prepisovať pomocou apostrofu po príslušnom konsonante, teda *Donec'k*. Podobne aj *Олесь – Oles', Вихованець – Vychovanec', Кузьма – Kuz'ma*. Tak sa to robí pri prepise z ukrajiničiny do angličtiny alebo nemčiny (pozri napríklad bibliografiu vo vedeckých monografiách, časopisoch a pod.)

2. Baťkivščina alebo Baťkivščyna?

Ďalším relevantným foneticko-ortoepickým faktorom pri konfrontácii ukrajiničiny so slovenčinou, ale aj inými slovanskými jazykmi je rozsah opozície tvrdosť – mäkkosť konsonantov (spoluhlások). Na rozdiel od slovenčiny v ukrajiničine je rozsah mäkkostných dvojíc spoluhlások oveľa vyšší. Táto korelácia sa netýka iba konsonantických párov *d, t, n, l : d', t', ň, l'*, ale aj *r : r', m : m', b : b', p : p', v : v', f – f', z : ž, ž : ž', dz : dž, s : ś, ś : ś', c : ć, ć : ć', k : k'*, teda spolu 18 párov (pozri Istoričeskaja tipologija..., s. 39), hoci niektoré z nich (*b, p, m, v, f*) sa hodnotia ako polomäkké. V súvislosti s nastolenou otázkou, ako prepisovať názov ukrajinskej politickej strany *Ба́тьківщина* (odvodené od *baťko* otec, čiže vlast', otcina; porov. aj poľské *ojczyzna*), či *Baťkivščina* alebo *Baťkivščyna*, k doterajšej charakteristike ukrajinského konsonantického systému z hľadiska protikladu tvrdosť – mäkkosť treba ešte dodať, že v ukrajiničine (podobne ako v poľštine a do určitej miery aj v ruštiny) nastala depalatalizácia spoluhlások *ž, ś*,

č, a teda aj šč (v ukrajinskej abecede *щ*). Tieto spoluhlásky platia ako tvrdé, a to nielen pred samohláskami *a, o, u, e*, ale aj pred *y* (v ukrajinskej azbuke *и*), napríklad *жити* žiť, *шити* šiť, *чистий* čistý, *цириї* štedrý. Uvedené konsonanty sa zmäkčujú, iba ak po nich nasleduje predné vysoké *i* alebo ak sú zdvojené, napríklad: *жінка* [ж'інка], *шість* [ш'ість], *очі* [оч'і], *щітка* [щ'ітка], *Запоріжжя* [запор'іж'а], *піддашшя*, *обличчя*. Preto ak v ukrajinskom slove po *ж, ш, ч* a, samozrejme, aj po *дж, щ* nasleduje stredno-predné *y*, v písmo *и*, do slovenčiny sa má táto hláska, resp. písmeno prepisovať ako ypsilon, napr. *Житомир* – *Žytomyr*; *Жилко* – *Žylko*, *Жидачів* – *Žydačiv*, *Волошин* – *Vološyn*, *Вавришин* – *Vavryšyn*, *Чигирин* – *Čyhyryn*, *Павло Тичина* – *Pavlo Tyčyna* (známy ukrajinský básnik), *Лемківщина* – *Lemkivščyna*. Možno však chápať slovenských novinárov, že sa doslova boja prepísať *Батьківщина* ako *Bat'kivščyna*, teda s ypsilonom po č, keďže v slovenčine je spoluhláska č vždy mäkká a písanie ypsilonu po nej by sa pokladalo za hrubú chybu. Tento prepis je však korektný.

3. Gopak alebo hopak?

Ďalším problémom pri prepisovaní z ukrajinskej cyriliky sú prípady, keď sa v ukrajinských vlastných menách (a, samozrejme, v ukrajinských slovách vôbec) vyskytuje písmo *г* reprezentujúce znelé hrtanové *h*, napr. *Гончар*, *Сергій*, *Головко*, *нога*, *голова*, *сніг*, *говорити*. Pri prepise do slovenčiny sa aj v tomto prípade prejavuje negatívny vplyv ruštiny, a to v tom zmysle, že v ruštine tá istá graféma *г* predstavuje v písme velárne záverové postdorzálné [g], výslovnostne podobné slovenskému *g*. Výsledkom ruského vplyvu je prepis ukrajinského písmena *г* do latinského písma používaného v slovenčine ako *g*, a teda aj jeho rovnaká výslovnosť. Najmä pri televíznych a rozhlasových prenosoch zo športových podujatí v prípadoch typu *Гончар* často počujeme výslovnosť [gončar] namiesto korektného [hončar]. Ukrajinjčina patrí k tým slovanským jazykom (bieloruština, slovenčina, čeština a horná lužická srbčina), v ktorých nastala zmena praslovanského velárneho *g* na znelú hrtanovú spoluhlásku *h* približne v tom čase ako v slovenčine, t. j. v 11. – 12. storočí. Na rozdiel od slovenčiny písmeno *г* v ukrajinjčine reprezentuje v písme hrtanovú úžinovú spoluhlásku *h* nielen v domácich slovách, ako *галас* hluč, *гарний* pekný, *голова* hlava, *гаї* háj, *гречка* pohánka, *гривня* hrivna, *нога* noha, *сніг* sneh, *говорити* hovoriť, ale aj v dávnejšie prevzatých cudzích slovách, ako *газета*, *генерал*, *гігант*, *гвардія*, *градус*;

táto spoluhláska sa vyskytuje najmä v slovách gréckeho pôvodu, napr. *агрономія, геологія, логoped, генетика, гімназія, педагогіка, організація*. Ukrajínčina však mala a má aj veľárnu záverovú spoluhlásku *g*, ktorá sa vyslovuje rovnako ako v slovenčine a v písme sa označuje osobitnou grafémou *г, Г*. Táto spoluhláska sa vyskytuje v niekoľkých ukrajinských slovách, no zväčša v prevzatých lexémach (s výnimkou spomenutých grécizmov), najmä v germanizmoch. Z nemnohých ukrajinských slov so spoluhláskou *g* možno uviesť napríklad tieto: *тава* (popri *ворона*) vrana, *аргус* egreš, *тазда, тедзь, гречний* zdvorilý, *трапи* mreže (aj tu však ide o prevzatie z nemčiny), *гудзик* gombík, *телевач* brucháč, *гуня* huňa, *гуля* opuch. Z prevzatých slov väčšinu predstavujú germanizmy, napr. *танок* gánok, *грунт* grunt, *татунок* druh, sorta, *гвалтувати* znásilniť.

Ináč história písmena *г* má v ukrajinskom pravopise aj politické pozadie: v abecednej sústave ukrajínčiny sa táto litera vyskytovala (hoci nepravidelne) do roku 1933, keď počas reformy ukrajinského pravopisu bola z ideologických dôvodov z ukrajinskej azbuky „vylúčená“. Do abecednej sústavy ukrajínčiny sa toto písmeno opäť zaviedlo v roku 1990 v treťom vydaní Ukrajinského pravopisu (pozri v literatúre na konci príspevku), pričom „rehabilitácia“ spoluhlásky *g* označovanej literou *г* sa odôvodňovala najmä neustálym preberaním cudzích slov s touto hláskou a tendenciou prepisovať tieto slová tak, aby ich ukrajinská podoba čo najvernejšie zodpovedala originálu. A tak sa v súčasnosti písmenom *г* prepisujú do ukrajinskej cyriliky najmä novšie cudzie slová s hláskou a písmenom *g*, samozrejme, vrátane vlastných mien, napr. *гольф, турман, гамбургер, свінг, сленг, Goethe* sa do ukrajínčiny prepisuje ako *Гете, Gore* ako *Гор, Копенгаген* ako *Копенгаген, Рариа-Новá Guinea* – *Папуа Нова Гвінея, Hegel* – *Гетель, Wagner* – *Ватнер, Ale* (!) rus. *Гагарин/Gagarin* ako *Гагарин*, výslovnosť [haharin], *Гоголь* – *Гоголь*, výslovnosť [hohol’], podobne *Виноградов, Белград, Англія* a viaceré ďalšie vlastné mená sa prepisujú s písmenom *г* namiesto *g*.

A tak teda odpoveď na otázku, či názov známeho ukrajinského tanca *гопак* sa má vyslovovať [gopak] a do slovenčiny prepisovať ako *gopak*, teda s písmenom *g*, alebo ho treba vyslovovať ako [hopak] a do slovenčiny aj takto prepisovať, znie: ukrajinská graféma *г* sa má do slovenčiny prepisovať písmenom *h* reprezentujúcim v obidvoch jazykoch znelú hrtanovú úžinovú spoluhlásku *h*. Napríklad *гопак* – *hopak, Гаврило* – *Havrylo*,

Григорій – Hryhorij, Гліб – Hlib, Галина – Halyna, Герміна – Hertyna, Агафія – Ahaŕija, Аглаїда – Ahlajida, Галич – Haluč, Ужгород – Užhorod, Гуляйполе – Hul'ajpole, Гречин – Hrečyn, Гусін – Husin.

Namiesto teoretického zhrnutia pertraktovanej problematiky uvedieme niekoľko príkladov na prepis z ukrajinskej verzie cyriliky do slovenčiny. Keďže menami ukrajinských politikov sme sa už zaoberali, skúmané otázky budeme ilustrovat' menami niekoľkých známych osobností ukrajinskej literatúry, kultúry, jazykovedy a športu: *Тарас Григорович Шевченко* (1814 – 1861) – *Taras Hryhorovuč Ševčenko*, najväčší ukrajinský básnik, *Микола Віталійович Лисенко* (1842 – 1912) – *Mykola Vitalijovuč Lysenko*, významný ukrajinský skladateľ, *Михайло Сергійович Грушевський* (1866 – 1934) – *Mychajlo Serhijovuč Hruševs'kyj*, významný ukrajinský historik, *Олександр Опанасович Потебня* (1835 – 1891) – *Oleksandr Opanasovuč Potebňa*, veľký ukrajinský a ruský jazykovedec, filozof, folklorista, etnograf, *Федот Трохимович Жилко* (1908 – 1995) – *Fedot Trochymovuč Žylko*, známy ukrajinský jazykovedec, dialektológ, *Олександр Олександрович Мурашко* (1875 – 1919) – *Oleksandr Oleksandrovuč Muraško*, významný ukrajinský maliar, *Андрій Шевченко* (Динамо Київ) – *Andrij Ševčenko*, známy ukrajinský futbalista, hráč *Дуната Куєв*, predtým AC Miláno a FC Chelsea, *Сергій Бубка* – *Serhij Bubka*, svetový rekordér v skoku o žrdi.

LITERATÚRA

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. 592 s.

Istoričeskaja tipologija slavianskich jazykov. Pod redakcijej A. S. Meľničuka. Kijev: Naukova dumka 1986. 285 s.

Ukrajins'kyj pravopys. 3.-e vydaňňa, vypravlene j dopovnene. Kyjiv: Naukova dumka 1990.

O priezvisku *Karaba*

IVETA VALENTOVÁ

Vznik priezvisk mohol byť motivovaný rodným (krstným) menom alebo prímenom najčastejšie otca, zamestnaním alebo činnosťou, pôvodom, etnickou príslušnosťou, príbuzenským vzťahom alebo často nejakou fyzickou či psychickou vlastnosťou. Významy lexikálnych základov dnešných priezvisk nám do určitej miery viac či menej môžu odhaliť motiváciu pôvodných sekundárnych mien – prímen a prídomkov, z ktorých sa vyvinuli dnešné dedičné priezviská. Predovšetkým pri priezviskách prezývkového charakteru slovné základy, ktoré ich tvoria, iba naznačujú možnosť skutočnej motivácie. Mnohé z nich, tak ako aj súčasné živé (neúradné) mená, môžu byť metaforické pomenovania alebo vznikli z preneseného významu lexikálneho základu priezviska. Pri niektorých priezviskách je viac-menej význam ich slovného základu jasný a motivácia môže byť priezračná, ale pri iných sa nedá s určitosťou označiť skutočný pôvod a motivácia ich vzniku. Medzi také patrí aj priezvisko *Karaba*.

Priezvisko *Karaba* by sa dalo zaradiť do skupiny priezvisk, ktoré sa utvorili z rodných (krstných) mien, v tomto prípade z mena *Karol*, ktoré ma pôvod v nemeckom mene *Karl* s významom „muž, manžel“. M. Majtán a M. Považaj (1998, s. 145) uviedli, že z neho vzniklo napríklad aj slovo *kráľ*, ale aj priezviská *Karel*, *Karlík*, *Karolík*, *Karolčík*, *Karaba*, *Kareš*, *Karovič*, *Karolus*, *Karčovič* a iné.

Príponou *-aba* sa však zvyčajne netvorili priezviská z krstných mien a vo všeobecnosti táto prípona ani nepatrí medzi typické prípony, pomocou ktorých vznikali priezviská. Touto zriedkavou príponou sa utvorilo iba niekoľko našich priezvisk prezývkového charakteru, ako napr. *Kajaba*, *Staraba*, *Talaba*, *Taraba* (Majtán, 2014, s. 43). Pravdepodobne pôvodné prímeno *Karaba* vzniklo ako prezývka podľa vlastnosti. Keďže sa vyskytuje prevažne na západnom Slovensku v okolí Trnavy, Bratislavy a v Topoľčanoch a dovedna ho v roku 1995 malo 383 mužských nositeľov priezviska na Slovensku v 78 obciach (Ďurčo a kol., 1996), nemožno vylúčiť, že sa k nám rozšírilo z českého územia. V Česku, hlavne na severozápade, má však toto priezvisko iba 38 rodín (výskyt z r. 2013, porov. <http://www.kdejsme.cz/prijmeni/Karaba/hustota/>), takže rovnako

môže mať aj slovenský, resp. západoslovenský pôvod, a od nás sa rozšírilo na české územie. V historických prameňoch je zachytené aj v obci Cerovo (okr. Zvolen) z r. 1735 (porov. Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti, 1898, roč. 1, s. 17). V Trenčianskom urbári z r. 1652 je uvedené meno *Michael Karabecz*. Mohlo sa utvoriť z pôvodného prímena *Karab* alebo *Karaba* príponou *-ec*, ktorá má synovský charakter (syn *Karaba* alebo *Karabu* mohol byť *Karabec*). V názve lesa *Karabova jama* v Muránskej Dlhej Lúke v okrese Revúca (Krško, 2001, s. 117) posesívne adjektívum *Karabova* môže odhaliť napríklad pôvodného majiteľa s menom *Karaba*.

Prostredníctvom presídlencov na územie dnešného Maďarska po porážke Turkov sa dostalo aj do inventára maďarských priezvisk. Nájďeme ho napríklad medzi obyvateľmi maďarskej obce Vaňarec (maďarsky *Ványarc*), ktorá bola osídlená Slovákmi. Jeho nositeľmi sú aj Slováci v Srbsku, resp. v bývalej Juhoslávii (Dudok, 1999, s. 108).

D. Moldanová (1983, s. 99) uviedla, že pôvod priezviska *Karaba* je podobne ako pôvod priezviska *Karabec* v českom nárečovom adjektíve *karabatý* vo význame „krabatý“. F. Trávníček (1952, s. 744) uviedol význam adjektíva *krabatý* ako „majúci riasy, faldy, vrásky, vráskavý, hrboľatý“. Podľa J. Gebauera (1970, s. 122) má význam „vyhlbený“. Mohlo teda ísť o pomenovanie napríklad predčasne zvráskaveného človeka alebo výrazne vráskavého človeka.

České priezviská *Kara*, *Kára* sa podľa D. Moldanovej (tamže) vytvorili z nárečového lašského adjektíva *karý* vo význame „ošumelý, škaredý“. Nemožno vylúčiť, že z adjektíva *karý* sa vytvorilo aj priezvisko *Karaba* podobne ako z adjektíva *starý* priezvisko *Staraba*. Pôvodne mohlo pomenúvať ošumelého, spustnutého alebo škaredého človeka.

A. Kotík (1897, s. 43) uviedol, že slovný základ *kar*, *kr* má význam „krátky, malý“. Tento základ má aj slovo *karlík*, ktorým sa v češtine označujú trpaslík, piadimužik. Podľa V. Machka (1968, s. 243) sa do češtiny, ale aj do ukrajinčiny (*kárlyk*) a do ruštiny (*kárľa*, *kárlo*, *kárlik*, *kárlica*) dostalo z Poľska, kde vzniklo z nemeckého substantíva *Kerl* (v strednej nemčine *Karl*) vo význame „*chlápek*“. V poľštine sú napríklad aj slová *karle*, *karzel* a adjektívum *karłowaty* vo význame „zakrpatený; maličký, trpasličí“. V staršej slovenčine bolo známe slovo *karlík* vo význame „zakrpatený človečik, tr-

paslík“ (Historický slovník slovenského jazyka 2, s. 20; ďalej HSSJ). Mohlo sa k nám dostať z češtiny, z poľštiny alebo priamo z nemčiny prostredníctvom nemeckej kolonizácie. V gemerskom a spišskom nárečí sa slovo *karlik* používa pravdepodobne v prenesenom význame „malý dvojkoľesový vozík ťahaný ručne, káricka“ (Slovník slovenských nárečí 1, s. 752; ďalej SSN). K. Kálal (1923, s. 232) uviedol nemecký pôvod východoslovenských slov *karla*, *karlik* s rovnakým významom „*taliga, kolečko, trakař*“. Priezvisko *Karaba* alebo iné priezviská s týmto základom mohli teda pomenúvať malého, zakrpateného človeka, možno aj niekoho s trpasličím vzrastom.

Z obce Brodské (okres Skalica) je doklad na adjektívum *karabatý* vo význame „krivý“ (SSN 1, s. 750), ktoré môže mať pôvod v slovenskom základe *kar* s významom „krátky, malý“ alebo aj s posunutým významom „malý, zakrpatený, skrivený, krivý“. Keďže priezvisko *Karaba* sa nachádza hlavne na západnom Slovensku, jeho vznik mohol motivovať aj tento význam a pôvodne ním možno nazvali človeka, ktorý bol z nejakého dôvodu (napr. dôsledkom choroby, úrazu) skrivený, prípadne mohol krívať ap.

Podľa A. Kotíka (1897, s. 43) sa české priezviská *Karaba, Kařabec* utvorili ako priezviská *Kadraba, Kadeřábek*, ktorých základ videl v kmeni *qad*, čo znamenalo „niečo huňaté, chlpaté“. Priezvisko *Kadraba* sa vyskytuje aj na západnom Slovensku (Bratislava, Malacky a Nové Mesto nad Váhom), hoci jeho nositeľmi bolo v r. 1995 iba 12 mužov (Ďurčo a kol., 1996). Ak priezvisko *Karaba* vzniklo z pôvodného prímena a ešte stále aj súčasného priezviska *Kadraba* vynechaním spoluhlásky *d* pre ľahšiu výslovnosť, mohli tak v minulosti pomenovať napríklad niekoho nadmieru chlpatého, prípadne vlasatého.

V poľštine priezvisko *Karaba* môže mať aj iný pôvod. K. Rymut (1999, s. 376) uviedol, že poľské priezviská *Karab, Karaba, Karabacz, Karabarz, Karabas, Karabasz, Karabiec, Karabielnik, Karabilo, Karbionek, Karabow, Karabowicz, Karabowski, Karbuła* sú odvodené od slovesa *karabać się* s významom „s námahou chodiť“. Nemožno teda vylúčiť, že české alebo naše priezvisko *Karaba*, ak sme ho prevzali z poľštiny, pôvodne označovalo niekoho, kto mal problém s chôdzou, chodil s námahou, s ťažkosťami. Keďže sa vyskytuje hlavne na juhu západného Slovenska, pravdepodobnejšie by bolo, že sa k nám dostalo cez češtinu, aj keď pôvodne mohlo ísť o poľské priezvisko.

V niektorých jazykoch slovný základ *kar* znamená „čierny“. V staršej češtine bolo napr. adjektívum *kary*, ktoré malo význam „čierny, temný“. Podľa V. Machka (1968, s. 197, pozri heslo *chary*) má pôvod v tureckom (osmanskom) slove *kara* s významom „čierny“ a nachádza sa napríklad aj v poľštine (*kary*) a v ukrajinčine (*karyj*), pričom sa ním označovala predovšetkým čierna farba zvierat, hlavne koní. Z tureckého slova *kara* vo význame „čierny“ sa mohlo utvoriť aj pôvodné prímene prezývkového charakteru (a aj dnešné dedičné priezvisko) *Kara*, z ktorého sa príponou *-aba* utvorilo priezvisko *Karaba*, alebo sa utvorilo priamo z apelatív *kara*, *kary*. Meno *Kara* sa nachádza aj medzi nemeckými priezviskami (Kohlheim, 2000, s. 361), čo podporuje tvrdenie, že sa na naše územie mohlo dostať aj nemeckou kolonizáciou. Prezývku *Karaba*, z ktorej vzniklo dedičné priezvisko, potom mohol dostať napríklad aj človek s čiernymi vlasmi alebo s tmavším sfarbením pokožky.

P. Čučka (2005, s. 250) uviedol ďalšie možnosti motivácie vzniku priezviska *Karaba*. Okrem už niektorých uvedených motivácií naznačil, že môže mať pôvod v srbskom a v chorvátskom apelatíve *karaba* vo význame „sopel“. V Srbsku a v Chorvátsku mohlo teda pôvodne pomenúvať aj napríklad niekoho „zasopleného, sopľavého“ alebo táto prezývka mohla byť motivovaná metaforicky týmto významom.

D. Dudok (1999, s. 108) videl súvis priezviska *Karaba* so slovom *karafa* vo význame „fľaša so širokým dnom a úzkym hrdlom“. Slovo *karafa* je arabského pôvodu a do európskych jazykov sa dostalo prostredníctvom francúzštiny (Machek, 1968, s. 241). Podobnú motiváciu uviedol aj P. Čučka (tamže); dáva ho do súvisu s tureckým apelatívom *karaba*, ktoré vysvetľuje ukrajinským slovom *pliaška*. *Pliaška* je „podlhovastá sklenená nádoba na tekutinu s dlhým zúženým hrdlom“ (Slovník ukrajinskoj movy, 1970 – 1980), teda takisto môže ísť o karafu. HSSJ ani SSN slovo *karafa* neuvádzajú. Hoci sa tým nevylučuje, že sa v predspisovnej slovenčine nachádzalo, môže to však znamenať, že nebolo príliš rozšírené a funkčné, bolo na okraji slovnej zásoby, a preto takáto motivácia pri pomenovaní osoby sa zdá menej pravdepodobná.

Skôr by sa dalo uvažovať, že priezvisko *Karaba* môže súvisieť napr. s nárečovým slovom *karabáč*, *karbáč* vo význame „korbáč, z remienkov alebo z prútov upletený bič“ prevzatým z turečtiny alebo s adaptovanými slovami

karabín, karabína vo význame „kratšia a ľahšia puška“ (HSSJ 2, s. 28) prevzatými z nemčiny. HSSJ (tamže) ponúka aj ďalšie slová, ako napríklad *kar, kára, karabíloš, karafiát, karafína, káranie* a i., ktoré boli prevzaté do staršej slovenčiny zväčša z iných jazykov, a niektorý z ich významov mohol motivovať aj vznik prímena *Karaba*, hoci je to rovnako málo pravdepodobné.

Či pôvodné prímeno *Karaba* vzniklo z rodného (krstného) mena *Karol*, alebo označovalo vráskavého, škaredého, ošumelého, malého, krivého, soplavého človeka, niekoho s čiernymi vlasmi alebo s tmavšou pokožkou, či dakoho, kto mal problémy s chôdzou, alebo jeho vznik bol motivovaný iným slovom, ktoré má slovný základ *kar, kára*, dnes už asi ťažko zistíme. S veľkou pravdepodobnosťou však možno povedať, že ide o priezvisko prezývkového charakteru podľa nejakej vlastnosti. Podoby tohto priezviska zapísané v starších matrikách by mohli vniesť viac svetla do jeho pôvodu, i keď závoj tajomstva motivácie jeho vzniku nemusia odhaliť.

LITERATÚRA

ČUČKA, Pavlo: Prizvyšča zakarpatskych ukrajinciv. Istoryko-etymolohičnyj slovnyk. Lviv: vydavnytvo Svit 2005. 704 s. ISBN 966-603-279-1.

DUDOK, Daniel: Priezviská Slovákov v Juhoslávii. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov 1999. 220 s.

ĎURČO, Peter a kol. (1998): Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Podklady k projektu Copernicus Programme, projekt COP-58: Onomastica - Cop[ernicus]. Database [online]. Paris: ELRA 1998. CD ROM. Dostupné na internete: <<http://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&=X502&d=priezviska&ie=utf-8&oe=utf-8>>.

GEBAUER, Jan: Slovník staročeský. Díl 2 (K – N). Praha: Academia 1970. 640 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 2. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 616 s. ISBN 80-224-085-7.

KÁLAL, Karel – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Banská Bystrica: 1923. 1112 s.

KOHLHEIM, Rosa – KOHLHEIM, Volker: Duden familiennamen. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag 2000. 912 s. ISBN 3-411-70851-4.

KOTÍK, Antonín: Naše příjmení. Praha: Nákladem J. Kotíka 1897. 290 s.

KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplnené vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.

MAJTÁN, Milan: Naše priezviská. Bratislava: Veda 2014. 196 s. ISBN 978-80-224-1357-2.

MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: Art Area 1998. 344 s. ISBN 80-88879-48-5.

MOLDANOVÁ, Dobrava: Naše příjmení. Praha: Mladá fronta 1983. 296 s.

RYMUT, Kazimierz: Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. T. 1. Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego 1999. 504 s. ISBN 83-87263-18-0.

Slovník ukrajinského jazyka. 1. – 11. Kyjev: Naykova dumka 1970 – 1980. Dostupné na: <http://sum.in.ua/>

Slovník slovenských nářečí. 1. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8.

TRÁVNÍČEK, František: Slovník jazyka českého. 4., přepracované a doplněné vydání. Praha: Slovanské nakladatelství 1952. 1801 s.

KS

DISKUSIE

O geografických názvoch so slovným základom decht a smola

IMRICH HORŇANSKÝ

1. Úvod

Prevažná väčšina slovenských geografických názvov má slovenský, prípadne západoslovanský charakter a pôvod prameniáci z celoslovanského základu. Pri jazykovedných analýzach možno v geografickom názvosloví z územia Slovenska v menšom rozsahu rozpoznať predslovanské alebo aj novšie inojazyčné prvky, napr. nemecké, maďarské, rusínske (v oblastiach s týmito národnostnými menšinami) a poľské (v oblastiach s goralským nárečím). Je to výsledok osídľovacích a migračných pomerov, ako aj vývinu štátneho a spoločenského zriadenia a administratívy na území Slovenskej republiky. Preto je pochopiteľné, že ťažisko skúmania v geografickom názvosloví sa sústreďuje na názvy zo slovných základov celoslovanského pôvodu.

Osobitné aspekty názvoslovnej zložky mapy, na ktoré chceme v našom príspevku poukázať, sú obsiahnuté v možnosti využitia podrobného štúdia toponým strednomierkovej a najmä veľkomierkovej mapy s podrobne a precízne v teréne zozbieranými geografickými názvami, ktoré boli podrobené procesu štandardizácie geografických názvov a následne umiestnené v mapovom diele. Takéto štúdium môže priniesť zaujímavé poznatky potvrdením doterajších výsledkov alebo ponúknutím nových pohľadov, ktorými sa doterajšie postupy a ich výsledky spresňujú a dopĺňajú pri skúmaní už spracovaného pôvodu toponým, pri skúmaní správnosti predchádzajúceho štandardizačného procesu a pri skúmaní pôvodného významu slov apelatívnej časti historickej slovnej zásoby a tým aj pri osvetľovaní samotného pomenovacieho procesu dotknutého geografického objektu. Je celkom logické, že predmetom záujmu sa stávajú najmä také slová, ktoré boli v čase pomenovacieho procesu geografických objektov živými slovami, ale postupom

času sa ich význam zmenil alebo sa vysunuli na okraj súčasnej slovnej zásoby, a teda frekvencia ich výskytu v aplikáčnej praxi poklesla. V príspevku venujeme pozornosť geografickým názvom so slovami, resp. so slovnými základmi celoslovenského pôvodu *decht* a *smola*.

2. Geografické názvy so slovným základom *decht*

2.1. Podľa A. Brücknera (1957, s. 109) etymológia slova *dzegieć* (slovensky *decht*, historicky *degt*, praslovensky *degъtъ*) viaže sa s indoeurópskym slovným koreňom *dhegh-* vo význame „páliť“. Podľa J. Holuba a S. Lyera (1968, s. 123) ide o celoslovenské slovo súvisiace so slovom *žhnouti*, ktoré vzniklo krížením **deg-* a *ger-* (s významom „hořeti“). Historický slovník slovenského jazyka (1. diel, 1991, s. 240; ďalej HSSJ) zachytáva slovo *decht* vo význame „tekutina vznikajúca suchou destiláciou dreva alebo uhlia“, slovo *dechtár* vo význame „kto vyrába decht“ a adjektívum *dechtový*. Slovník slovenského jazyka (1. diel, 1959, s. 242; ďalej SSJ) vysvetľuje slovo *decht* ako „tekutina vznikajúca pri rozkladnej destilácii dreva alebo uhlia, používaná na napúšťanie a impregnovanie predmetov z dreva“. HSSJ ani SSJ nezachytávajú slová *dechtarina*, *dechtenica*, *dechtenik*, ktoré sa vyskytujú v geografických názvoch.

2.2. Motivačným prvkom pri vzniku toponým, v ktorých základe je slovo *decht*, bolo miesto, lokalita, v ktorých sa získaval *decht*, alebo priamo lokalita, kde bývali, sídlili ľudia zaoberajúci sa získavaním *dechtu*. Sekundárne mohli tieto toponymá tvoriť motivačný základ pre pomenovací proces ďalších geografických objektov. Geografické názvy súvisia so stredovekou výrobou *dechtu* – hustej tmavej zápachajúcej olejovitej kvapaliny vznikajúcej pri tepelnom rozklade organických látok bez prístupu vzduchu. Tento produkt suchej destilácie (nedokonalého spaľovania) najčastejšie borovicového, bukového a brezového dreva, stromovej kôry alebo čierneho aj hnedého uhlia alebo rašeliny sa už od staroveku používal na napúšťanie a impregnovanie predmetov z dreva a na mazanie kolies a iných otáčavých častí rôznych zariadení. Technológia získavania *dechtu* spočívala v naukladaní paliva (najčastejšie dreva) do niekoľko metrov vysokej pyramídy, ktorá sa utesnila blatom a zvrchu sa zapálila. Pri obmedzenom prístupe vzduchu a pri vysokej teplote (500 – 1000 °C) drevo začne *dechtovať*; hlavný produkt – *decht* – začne odkvapkávať do zbernej nádoby (o technologickom postupe pozri aj v kapitole *smola*). Podľa R. Krajčoviča (2005, s. 170 – 171)

názov obce *Dechtice* bol utvorený zo slova *decht* a upozorňoval na osadu, pri ktorej sa vyrábala tento produkt. Názov obce *Gemerské Dechtáre* a názov zaniknutej liptovskej obce *Dechtáre*, pôvodne *Vyšné Dechtáre* a *Nižné Dechtáre*, vznikol z apelatíva *decht* činiteľskou príponou *-ár*, ktorá označovala stredovekých výrobcov dechtu technológiou spaľovania najčastejšie brezovej kôry.

Na území Slovenska sa vyskytovali nasledujúce geografické názvy so slovným základom *decht-* a v jednom prípade s jeho modifikáciou *dahat-*: *Dechtáre* (zaniknutá obec, LM), *Gemerské Dechtáre* (obec a katastrálne územie, RS), *Dechtárina* (les v Prusoch, BN), *Dechtárina* (les v Hôrke nad Váhom, NM), *Dechtárka* (les v Dúbrave, LM), *Dechtárska hora* (výšková kóta v Kráľovskej Ľubeli, dnes súčasť Ľubele, LM), *Dechtárske vinice* (pasienok v Gemerských Dechtároch, RS), *Dechtársky potok* (vodný tok v Gemerských Dechtároch), *Dahatné [Dechtené]* (vrch v Novej Bošáci, NM), *Dechtenica* (les a pasienok v Turanoch, MT), *Dechteník* (les v Budičovianoch, RS), *Dechteník* (lúka v Hloží-Podhorí, dnes súčasť Beluše, PU), *Dechtice* (obec a katastrálne územie, TT), *Dechtický kanál* (kanál v Dehticiach, TT, a v Chtelnici, PN). Možno uvažovať o novej štandardizácii geografického názvu *Dahatné*, ktorá by zohľadňovala pôvodnú podobu slovného základu *degt-/decht-* do podoby *Dechtené*.

Vo vyexcerpovanej skupine 14 geografických názvov utvorených zo slovného základu *decht* je nasledujúce druhové zloženie: obec 3x, vrch 1x, výšková kóta 1x, vodný tok 1x, kanál 1x, les 5x, pasienok 1x, lúka 1x.

2.3. V priestore niekdajšieho Uhorska s výnimkou Slovenska sme vyexcerovali iba jeden názov z predmetného slovného základu: *Dejtár* (obec pri Balážskych Ďarmotách v severnom Maďarsku v Novohrade neďaleko slovensko-maďarských hraníc). Pôvod názvu je zo slovenského *Dechtár*. Substitúcia *decht* → *dejt* v etape preberania slova zo slovenčiny do maďarčiny je v zmysle zákonitostí preberania slov do maďarčiny, podobne ako *Čachtice* → *Csejte*.

2.4. V celom slovanskom priestore je značný počet geografických názvov zo slovného základu *degt-/decht-*, prípadne z jeho vývojových modifikátov *dehet-/dziegeć-/дѣзгомь*, napriek tomu, že toto apelatívum v priestore južnoslovanských jazykov je substituované apelatívom *katran*: v Česku je *Dehtársky rybník*, *Dehtáry* 2x, *Dehtář*, *Dehtáře* 3x, *Dehtáře u Českých*

Budějovic, Dehtářské, Dehtářský potok, Dehtín, Dehtínský Mlýn, Dehtov, Dehtovská horka. V Rusku je *Дѣзмево* (obec pri Ivanove v Pskovskej oblasti), *Дѣзмево* (samota v Millerovskom rajóne v Rostovskej oblasti), *Дѣзмево* (obec v Nelidovskom rajóne v Rostovskej oblasti), *Дѣзмево* (obec v Jaroslavlíanskom rajóne v Jaroslavlíanskej oblasti), *Дѣзмево озеро* (vodná plocha v Ketovskom rajóne v Kurganskej oblasti), *Деготля* (rieka v Orenburskej oblasti, prítok rieky Usla), *Деготня* (rieka v Tulskej oblasti, prítok rieky Upa), *Деготница* (rieka v Novgorodskej oblasti, prítok rieky Iver). Na Ukrajine sú *Дегтари* (obec v Bohoduchivskom rajóne pri Charkove), *Дегтярне* a *Дегтярка* (obce), *Дегтярна вулиця* (ulica v Kyjeve). V Chorvátsku, Srbsku a Bulharsku toponymá so slovným základom *degt-* a jeho vývojovými derivátmi sa nevyskytovali.

3. Geografické názvy so slovným základom *smola*

3.1. Podľa A. Brücknera (1957, s. 503) etymológia slova *smola* súvisí so slovom *smolić*; podľa neho ide o západoslovanské slovo, ktoré prešlo z poľštiny do ukrajinčiny a bieloruštiny. Areál toponým z tohto slovného základu v slovanskom priestore nepotvrduje toto konštatovanie. Podľa J. Holuba a S. Lyera (1968, s. 444 a 445) ide o celoslovanské slovo súvisiace so základom **smel-* vo význame „páliť“. Historický slovník slovenského jazyka (5. diel, 2000, s. 315) zachytáva slovo *smola* vo význame „prírodná alebo upravená živica“, slovo *smoliar* vo význame „človek pracujúci so smolou“ a odvodené slová *smolka, smolečka, smolenie, smolina, smolnica, smolený, smolnatý, smolnícky, smolný, smolovatý, smolovitý, smolový*. Slová *smolák, smoliak, smolenica, smoliareň, smolník* (apelatívum) a *smolište*, ktoré sa vyskytujú v geografických názvoch, HSSJ neuvádza. Slovník slovenského jazyka (4. diel, 1964, s. 128) pri slove *smola* uvádza dva významy, a to 1. „prírodná alebo upravená živica“, 2. „nešťastie, neúspech“, a zaznamenáva aj ďalšie slová so základom *smola*: slovo *smolenica/smolnica* vo význame „fakľa, drevo namočené do smoly používané na svietenie“, slovo *smoliar* vo významoch „človek zamestnaný pri výrobe smoly“ a „človek majúci vždy neúspech, nešťastie“, slová *smoliak, smoliar, smoliarik, smolienka, smoliť, smolka, smolnička, smolný, smolnatý*. SSJ neuvádza slová *smoliareň, smolník* a *smolište* vyskytujúce sa v geografických názvoch.

Pod termínom *smola*, v súčasnosti aj *živica* (dnes poznáme prírodnú živicu alebo syntetickú živicu), rozumieme buď drevný decht, alebo najčas-

tejšie čierne tuhý organický zvyšok po destilácii dreva, uhlia, ropy alebo dechtu. Ďalším spracovaním vysokoteplotného kamennouhoľného dechtu (tému) destilačnými postupmi sa získavajú dechtové oleje a tuhý zvyšok – *smola*, ktorej ďalšie spracovanie môže viesť k cenným látkam potrebným v priemysle farbív a vo farmaceutickom priemysle. Vďaka svojej vysokej horľavosti sa smola v stredoveku používala na výrobu fakiel a aj na impregnáciu drevených výrobkov proti neželaným účinkom vlhkosti a vody, najmä na impregnáciu člnov a lodí. Vriaca smola sa v stredoveku používala aj na mučenie vypočúvaných osôb. V ranom stredoveku vriacu smolu používali útočníci namiesto kameňov hádzaním katapultom na nepriateľské stavebné objekty pri ich dobýjaní v snahe zapáliť cieľ a zraniť obrancov. Používali ju aj obrancovia pri bránení vylievaním z hradieb proti útočníkom snažiacim sa prekonať hradby bráneného stavebného objektu. Významy slov *smola* a *decht* sú si blízke a vo vedomí laickej verejnosti sa občas prekrývajú. Tento poznatok nemá iba slovenskú, ale širšiu všeobecnú platnosť; *decht*: česky *dehet* (aj *ter*, *asfalt*), poľsky *dziegec* (aj *smola*), rusky *дѣзоть*, *дезоть* (aj *смола*), chorvátsky a srbsky *katran*, bulharsky *катраном*, maďarsky *kátrány*, anglicky *tar* (aj *pitch*); *smola*: česky *smola/smůla*, poľsky *smola*, rusky *смола* (aj *nek*), chorvátsky *smola*, maďarsky *szurok*, nemecky *das Pech*, anglicky *pitch*, *resin*. Porovnanie spracovania týchto dvoch slov v slovenských slovníkoch signalizuje vhodnosť pozornejšej formulácie výkladu slov pri tvorbe vybraných slovníkov.

3.2. Motivačným prvkom v procese vzniku toponým, v ktorých slovnom základe sa vyskytuje slovo *smola*, bolo miesto, lokalita, v ktorých sa smola získavala, zbierala zo stromov alebo vyrábala ďalším spracovaním dechtu, alebo priamo lokalita, kde bývali, sídlili ľudia zaoberajúci sa zberom smoly zo stromov alebo výrobou smoly z dechtu; sekundárne mohli tieto toponymá tvoriť motivačný základ pre pomenovací proces ďalších geografických objektov. Podľa I. Lutterera, M. Majtána a R. Šrámka (1982, s. 277) názvy obce *Smolenice* (v okr. Trnava), obce *Smolinské* (v okr. Senica), obce *Smolník* (v okr. Gelnica) a bývalej obce *Smolník* (dnes pričlenennej k obci Stakčín v okr. Snina) majú motiváciu v pomenovaní osady ľudí zbierajúcich smolu alebo skôr v pomenovaní osady ľudí bývajúcich v lese, kde sa zbierala smola. Podľa R. Krajčoviča (2005, s. 171) názov obce *Smolenice* sa vyvinul z menného adjektíva *smoľa*, zrejme zo spojenia *smoľa osada*, čiže usadlosť

ľudí, kde sa obyvatelia venujú výrobe smoly, názov obce *Smolník* bol pomenovaním miesta, kde sa vyrábala smola, a názov obce *Smolnícka Huta* je sekundárnym názvom podľa obce *Smolník*. Podľa M. Majtána a K. Rymuta (2006, s. 117) názov vodného toku *Smoleňovský potok* (v okr. Dolný Kubín) je z osobného mena, ktoré je derivátom apelatíva *smola*.

Z územia Slovenska boli vyexcerpované nasledujúce geografické názvy so slovným základom *smola* a v malom počte s jeho modifikáciou *somol-/smil-*: *Smola* (pole v Seliciach, SA), *Smola* (sad v Seliciach, SA), *Smola* (samota vo Vlčanoch, SA), *Stará Smola* (les v Sedliciach, PO), *Smolák* (vrch v Trstenom pri Hornáde, KS), *Smolej* (vrch vo Veľkom Folkmare, GL), *Smolej* (lúka v Kojšove, GL), *Smolenica* (samota vo Valaskej Belej, PD), *Smolenice* (obec a katastrálne územie, TT), *Smolenická Červená skala* (les v Lošonci, TT), *Smolenická Nová Ves* (časť obce Smolenice a katastrálne územie, TT), *Smolenický potok* (vodný tok v Boleráze a Lošonci, TT), *Smolenický zámok* (hrad v Smoleniciach, TT), *Smoleňová* (lúka v Krivej, DK), *Smoleňovský potok* (vodný tok, ľavostranný prítok Krivského potoka, DK), *Smoliareň* (les aj pasienok v Tisovci, RS), *Smoliarka* (lúka v Pohorelej, BR), *Smoliarov háj* (les v Plaveckom Mikuláši, MA), *Smoliarovo* (les v Plaveckom Mikuláši, MA), *Smolíkovci* (samota v Brestovci, MY), *Smolinské* (obec a katastrálne územie, SE), *Smolinské* (vodná nádrž, SE), *Pri smolinskej ceste* (výšková kóta v Brodskom, SE), *Pri smolinskom chotári* (pole v Strážach nad Myjavou, SE), *Smolinský les* (les v Smolinskom, SE), *Smolinský potok* (vodný tok v Čároch a Smolinskom, SE), *Pod Smoliskom* (vrch vo Veľkej nad Ipľom, LC), *Smolkovská* (les v Podhradí, TO), *Smolky* (pole v Koválove, SE), *Smolná* (vodný tok v Málinci, PT, a v Látkach, DT), *Smolné pece* (les v Záhorí, MA), *Smolnícka dolina* (dolina v Mníšku nad Hnilcom, GL), *Smolnícka Huta* (obec a katastrálne územie, GL), *Smolnícka pila* (samota v Smolníckej Hute, GL), *Smolnícky potok* (vodný tok v Smolníckej Hute, GL), *Smolníček* (les v Stakčine, SN), *Smolník* (obec a katastrálne územie, GL), *Smolník* (vodný tok v Smolníckej Hute a v Smolníku, GL), *Smolník* (vodný tok v Stakčine, SN), *Smolník nad Cirochou* (katastrálne územie v obci Stakčín, SN), *Malý Smolník* (vrch v Spišskej Teplici, PP), *Malý Smolník* (les v Spišskej Teplici, PP), *Nad Smolnou* (vrch v Málinci, PT), *Za smolnou pecou* (les vo Veľkých Levároch, MA), *Smolný bok* (les v Ruskej, MI), *Smolný kút* (les v Brezolupoch, BN), *Smolová* (vrch v Osrb-

lí, BR), *Smolová* (les v Hronci, BR), *Malá Smolová* (dolina v Hronci, BR), *Veľká Smolová* (dolina v Hronci, BR), *Smolová hora* (vrch v Diviackej Novej Vsi, PD), *Zásmolištie* (pole vo Vrchteplej, PB). Podľa J. Stanislava (1999, s. 251) medzi Váhom a Nitrou bola samota *Szmolka* z pôvodného ← *smola*. Niekoľko geografických názvov má pôvodný slovný základ *smol-* modifikovaný do podoby *somol-/somol'-*: *Somol'* [*Smola*] (pole v Úľanoch nad Žitavou, NZ), *Somolický potok* [*Smolický potok*] (vodný tok v Turčianskom Michale a Háji, TR) a tiež *smil-*: *Smilno* (obec a katastrálne územie, BJ). Možno uvažovať o novej štandardizácii týchto geografických názvov, ktorá by zohľadňovala pôvodnú podobu slovného základu *smol-* do podoby *Smola*, *Smolický potok* a *Smolno*. V prípade dnešného názvu obce *Smilno* by sa zároveň odstránila aj nepríjemná konotácia so slovesom *smilniť*.

Vo vyexcerpovanej skupine 52 geografických názvov zo Slovenska utvorených zo slovného základu *smola* je nasledujúce druhové zloženie: obec 4x, časť obce 1x, katastrálne územie 1x, samota 4x, vrch 7x, výšková kóta 1x, dolina 3x, vodný tok 7x, vodná nádrž 1x, les 14x, lúka 3x, sad 1x, pole 4x a hrad 1x.

3.3. Na území niekdajšieho Uhorska okrem Slovenska je značný počet geografických objektov s názvami zo slovného základu *smola* prípadne z jeho derivátu po prevzatí maďarčinou *szomola/szomolya*, ktoré svedčia o slovenskom/slovanskom pôvode názvov: *Szomolyapuszta* (osada obce Borsosberény v Novohradskej župe v severnom Maďarsku), *Szomolya* (obec v Boršodsko-abovsko-zemplínskej župe v severnom Maďarsku), *Szomollótanya* (samota pri Mezőcsáte v Boršodskej župe). V Rumunsku v Sedmohradsku je samota *Szomold* pri Tasnáde a samota *Szomolyom* pri Berettyószentmártone.

3.4. Aj v celom slovanskom priestore je značný počet geografických názvov zo slovného základu *smol-*: v Česku je *Smolín* (katastrálne územie), *Smolina* (katastrálne územie), *Smolkov* (katastrálne územie), *Smolná* (katastrálne územie), *Smolná u Jevíčka* (katastrálne územie), *Smolné Pece* (obec aj katastrálne územie), *Smolnice* (obec), *Smolnice u Loun* (katastrálne územie), *Smolotely* (obec), *Smolov* (katastrálne územie), *Smolov u Domažlic* (katastrálne územie), *Smola*, *Smolánka*, *Smolárna*, *Smolárny*, *Smoleč*, *Smolečská Havlejška* a 93 toponým v kategórii názvov neadministratívnych objektov: *Smolařovský potok* a i. V Slovinsku sú obce *Smoldno*, *Smolenja Vas*,

Smoleva, Smolinci, Smolnik (Polhov Gradec), *Smolnik* (Ruše). V Chorvátsku sú obce *Smoljanci, Smoljanac, Smoljanovci, Smolonje* (pri Omiši), osady *Smoličič* pri obci Ledenice, *Smoličič* pri obci Lipice, *Smoljanovci* pri obci Bratuljevci i sídlisko *Smoljanovič* pri obci Zbjeg. V Bulharsku je mesto *Smoljan*, na Ukrajine sú obce *Smila, Smile* (5 x), *Smilive, Smil'na, Smil'ne, Smil'činci*, v Rusku *Smolensk*.

4. Záver

Detailné štúdium názvoslovnej zložky starostlivo spracovaných strednomierkových a najmä veľkomierkových máp s podrobne a precízne v teréne zozbieranými geografickými názvami, následne umiestnenými v mapovom diele v prípade už štandardizovanej podobe ponúka viacnásobný úžitok. Takéto štúdium môže priniesť zaujímavé poznatky potvrdením doterajších výsledkov alebo ponúknutím nových pohľadov, ktorými sa doterajšie postupy a ich výsledky spresňujú a dopĺňajú, pri skúmaní už spracovaného pôvodu toponým, pri skúmaní správnosti predchádzajúceho štandardizačného procesu a pri skúmaní pôvodného významu slov apelatívnej časti historickej slovnice zásoby a tým aj pri osvetľovaní samotného pomenovacieho procesu dotknutého geografického objektu.

Analýza geografických názvov zo slovných základov *decht* a *smola* ponúka úvahu o možnej novej štandardizácii geografického názvu *Dahatné* (vrch v Novej Bošáci, NM), ktorá by zohľadňovala pôvodnú podobu slovného základu *degt-/decht-* do podoby *Dechtené*, a geografických názvov *Somol'* (pole v Úľanoch nad Žitavou, NZ), *Somolický potok* (vodný tok v Turčianskom Michale a Háji, TR) a *Smilno* (obec a katastrálne územie, BJ), ktorá by zohľadňovala pôvodnú podobu slovného základu *smol-* do podoby *Smola, Smolický potok* a *Smolno*. Zároveň ju možno chápať aj ako podnet na precíznejšie spracovanie termínov *decht* a *smola* v slovenských výkladových slovníkoch.

LITERATÚRA

BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza powszechna 1957.

Geografické názvy okresu ... A1, A3 – A5, A7 – A14, A16, A19 – A35, A37 – A43 Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1983 – 1994.

Historický slovník slovenského jazyka. I. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991; 5. zv. 2000.

HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: Stručný etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978. 527 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2005. 230 s.

LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Praha: Mladá fronta 1982. 373 s.

MAJTÁN, Milan – RYMUT, Kazimierz: Hydronymia povodia Oravy. Bratislava: Veda 2006. 205 s.

Názvy trigonometrických bodov z územia Slovenskej republiky – A 45. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2001. 438 s.

Slovník slovenského jazyka. I. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 816 s.; 4. zv. 1964. 760 s.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. I. Bratislava: Národné literárne centrum 1999. 485 s.

Použité skratky okresov

BJ – Bardejov, BN – Bánovce nad Bebravou, BR – Brezno, DK – Dolný Kubín, DT – Detva, GL – Gelnica, KS – Košice-okolie, LC – Lučenec, LM – Liptovský Mikuláš, MA – Malacky, MI – Michalovce, MT – Martin, MY – Myjava, NM – Nové mesto nad Váhom, NZ – Nové Zámky, PB – Považská Bystrica, PD – Prievidza, PN – Piešťany, PO – Prešov, PP – Poprad, PT – Poltár, PU – Púchov, RS – Rimavská Sobota, SA – Šaľa, SE – Senica, SN – Snina, TO – Topoľčany, TR – Turčianske Teplice, TT – Trnava

KS

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (46)

RUDOLF KRAJČOVIČ

pat, f., hist. apel., **pata**, f. upravená tenšia hrada, ktorou sa uzatvára brána alebo vráta, prenes. závoja z upravenej väčšej hrady, ktorá sa prekladá cez cestu, aby sa tak zabránilo povozom ďalej postupovať po ceste (apel. *pat* známe v srb., chorv. vo význame „väčšie brvno, prípad. klada, ktorými sa uzatvárajú vráta“ (o pôvode slova p. Skok II. 619, tu aj blízke verb. *zapatati* zatvárať vráta, k názvu poľ. *Patowiec*, srb. *Patovac*, bulh. *Patica* uvádza St.SJ II. 339 s lit.). – *Pta* 1156, *Patha* 1252, *Pattha* 1773, *Pata* 1808, *Pata* 1920, dnes *Pata*, obv. Galanta; názov motivovaný pohyblivou závorou z hrady na ceste smerujúcej k brodu Váhu; výklad potvrdzuje skutočnosť, že obec vznikla na strategickom mieste pri vchode cesty do brodu Váhu, pri ktorom mala stanovište stmaďar. strážna posádka kmeňa nazývaného *Kürt* (k menu p. Kn. AECO IV. 249, 378) a zachovaného v názve stredovekej osady (s dokl. *Kyurth* 1352), dnes *Pusté Sady*; hist. názov *Pata* sa ustálil už v stredoveku. – *Poch* 1260, *Paach* 1396, *Path a. n. Kywrth* 1464, od r. 1956 *Patince*, obv. Komárno; názov vznikol na strategickom mieste pri sútoku Starej Žitavy a Dunaja, ktoré podľa dokl. z r. 1464 *Path a. n. Kywrth* (t. j. obec *Pat*, ináč nazývaná *Kürt*) bolo strážené posádkou stmaďar. kmeňa *Kürt*, čiže tak ako strategické okolie obce *Pata* v obv. Galanta, to zvyšuje reálnosť výkladu hist. názvu *Pat* pri Komárne, ale i obce *Pata* pri Galante. Napokon reálnosť výkladu spomenutých názvov potvrdzuje aj názov *Pata* v maďarskej Šomodskej župe s dokladom z r. 1431 *castellum Patha*, t. j. vo voľnom preklade *pevnosťka nazývaná Pata*, zrejme so strážnou posádkou (k dokl. p. St. SJ II. 339); obec s názvom *Patince* vznikla v r. 1956 osamostatnením osady *Patince* od obce *Marcelová* (VSO II. 375).

Historické názvy obcí *Pat*, *Pata* sa vykladajú aj od os. mena *Pata* (tak v cit. St. SJ II. 339), v hesle sa dáva prednosť výkladu od hist. apel. *pat* s prihliadnutím na strategický význam okolia obcí v čase ich založenia a raného vývinu zdokumentovaný v blízkosti sa nachádzajúcimi strážnymi stanoviskami stmaďar. kmeňov *Kürt*, ako aj vzhľadom na názov *Pat* či *Pata* pevnôstky (*castellum*) v Panónii.

pažiť, f. plocha porastená nízkou trávou niekedy miestami narušenou vrstvou zeme, prípad. iného porastu; v sloven. *pažiť*, v náreč. zriedka i *pažica*, apel. *pažiť* doložené v 14. stor., apel. *pažica* v 18. stor., HSSJ III. 490 (stčes. *pažit* trávnik, mladý porast, MSČS 297, strus. *pažit* pastvina, Vas. III. 185). – *Pasyth* 1351, *Pasych* 1396, *Pazith* 1773, *Pažiť* 1808, *Pažiť* 1920, dnes *Pažiť*, obv. Partizánske; názov motivovaný plochou porastenou mladou nízkou trávou, miestami je porast prerušený vrstvou zeme, prípadne porastom iného druhu, plocha sa obyčajne využíva na ihrisko, na odpočinok kočových povozov a pod.; názov v pôvodnej podobe *Pažiť* sa ustálil už v stredoveku.

pažitie, n., hist. apel. väčšia plocha zeme porastená trávou, od. apel. *pažiť* príp. priestoru *-ie* (ako v slovách *územie*, *údolie*), v sloven. apel. vo forme *pažitie* doložené v 17. stor., HSSJ III. 490; p. heslo *pažiť*. – *Pazitte* 1662, *Pažitje* 1773, *Pažite* 1808, *Pazsitje* 1863, *Pažitie* 1920, *Pažite* 1927, dnes *Lopušné Pažite* po zlúčení obcí *Lopušná* a *Pažite* v r. 1946, obv. Kysucké Nové Mesto; názov motivovaný rozsiahlejšou trávnatou plochou v blízkosti založenej obce; výklad potvrdzuje skutočnosť, že obyvatelia obce sa tradične venovali chovu oviec a dobytky (VSO II. 188), pre ktorý trávnaté plochy poskytovali vhodné krmivo; podľa hist. dokladov názov mal podobu *Pažitie*, dnešný tvar pl. *Pažite* vznikol po novej úprave, no v spojení *Lopušné Pažite* sa zaužíval (k prívl. *Lopušné* p. heslá *lopúch*, *lopušný*).

pčola, f., ľud. apel. lietajúci hmyz produkujúci med a vosk, *Apis*, v sloven. dnes *včela*, vo výchsl. náreč. *pčola*, Kál. 459, hist. doložené iba apel. *včela*, HSSJ V. 313 (hist. apel. zachované v pol. náreč. *pczoła*, dnes *pszczoła*, srb. a chorv. *pčela*, rus. *pčela* atď.); p. heslá *pčolin*, *pčolinný*.

pčolin, m., ľud. apel. menšia drevená stavba, kde sa nachádza obyčajne niekoľko včelínov, v sloven. *včelín*, blízke vo výchsl. náreč. *pčolnik*, cit. Kál. (čes. *včelín*, pol. *pszczołnik*, srb., chorv. blízke *pčelinjak* atď.); p. heslá *pčola*, *pčolinný*.

pčolinný, -á, -é, hist. adj. majúci vzťah k včelínom, k úľom, od *pčolin* adj. príp. -ný, -ná, -né; p. heslá *pčola*, *pčolin*. – *Psolinna* 1557, *Ptsolina* 1773, *Pcsolina* 1808, *Pčšolina* 1920, *Pčoliné* 1927, dnes *Pčoliné*, obv. Snina; názov v pôvod. forme fem. *Pčolinná* (1557) motivovaný osadou, v ktorej sa obyvatelia venovali chovu včiel a zbieraniu medu zrejme pre panské kuchyne, prípadne ktorí boli povinní zbierať med z otvorov v stromoch, kde ho ukladali lesné včely; realnosť výkladu zvyšujú v horskom chotári (s n. v. 270 – 645 m) rozsiahle lesy, v ktorých možno predpokladať výskyt lesných včiel; neskôr podľa dokladov vznikol názov v tvare adj. fem. v náreč. podobe *Pčolina*, t. j. *Pčolinná* skrátením konc. -inná na -ina po zániku kvantity vo výchsl. nárečiach a po skrátení *nn* na *n*, pričom nemožno vylúčiť, že koncovku -inná či náreč. -inna nahradila kolekt. prípona -ina (ako v slovách *rodina*, *hydina*); po novšej úprave vznikol názov v tvare neut. *Pčoliné*, ktorý sa zaužíval.

Pečeňane, pl., hist. etn. živý ľud. meno príslušníkov turkotatárskeho kmeňa v službách kráľ. dvora, ktorí v 10. – 11. stor. boli povinní strážiť hranice starého Uhorska na strategických miestach; meno vzniklo z paralelného mena v pl. *Pečeni* kolekt. obyvat. príponou -'ane; p. heslo *Pečeni*. – *Besenyev* 1323, *Bessenew* 1416, *Peczenied* 1598, *Peczenany* 1773, *Pečenani* 1786, *Pečeňany* 1808, *Pečeňany* 1920, dnes *Pečeňany*, obv. Bánovce nad Bebravou; podľa hist. dokl. obec mala názov utvorený od mena stmaďar. kmeňa *Besenyő* (porov. záznam *Besenyev* z r. 1323); motiváciou vzniku názvu bola základňa strážcov *Pečenehov*, ktorí strážili strategické miesto pri sever. hraniciach starého Uhorska; z maďar. názvu v slovenskom prostredí vznikol pôvod. živý ľud. názov *Pečeňane*, z ktorého neskôr topon. príp. -'any vznikol dnešný názov *Pečeňany*; p. heslo *Pečeni*.

Pečeni, pl., hist. etn. živé hist. paralel. stšloven. meno príslušníkov turkotatárskeho kmeňa, ktorí v 10. – 11. stor. strážili strategické miesto pri hraniciach starého Uhorska medzi Dudváhom a Váhom; meno od koreňa *Pečeň*-konc. pl. -i (ako v slovách *Itali*, *Rusi*); p. heslo *Pečeňane*. – *villa Bissenorum* 1216, *Besseneu* 1264, *Pechened* 1452, *Peczenad* 1522, *Pečenje* 1571 (uvádza Var. ZOSS 167 s lit.), *Peczenady* 1773, *Pečeňady* 1920, dnes *Pečeňady*, obv. Piešťany; názov motivovaný základňou strážcov hraníc *Pečenehov* pri strategickej križovatke Považskej cesty s cestou vedúcou od východu k maľokarpatskému priesmyku; podľa najstarších záznamov obec mala názov od

spomenutého kmeňa v stmaďar. v podobe *Besenyő*, z neho už v stredoveku po zmene zač. *B-* na *P-* a pripojením maďar. zdrob. príp. *-(e)d, -(a)d* (porov. záznamy *Pechened* 1452, *Peczenad* 1522) vznikla dnešná podoba názvu v pl. *Pečeňady*.

Pekľane, pl. živý ľud. názov obyvateľov, ktorí sa v stredoveku venovali výrobe drevného uhlia alebo smoly pálením dreva v upravených jamách; p. heslá *peklina, peklo*. – *Poculnyk* 1335, *Poklen* 1427, *Orosz-Peklin*, *Peklanky* 1773, *Peklani* 1786, *Pekľany* 1920, *Ruské Pekľany* 1927, dnes *Ruské Pekľany*, od r. 1964 časť obce Ľubovec, obv. Prešov; najstarší dokl. v prepise *Pekelnik* (*Poculnyk* 1335) možno vyložiť od apel. *peklo* vo význame „jama v zemi na výrobu drevného uhlia alebo smoly“ príponou miesta *-nik* (ako v slovách *trávnik, chodník*), čiže názov by bol motivovaný priestorom, kde boli jamy na výrobu drevného uhlia alebo smoly pálením, prípad. od apel. *pekelník* vo význame „výrobca smoly“ (tak v stčest. *pkelník* výrobca smoly, Mch. 442); ďalšie hist. záznamy naznačujú, že obec už v stredoveku mala názov azda ešte v živej ľud. podobe *Pekľane* (porov. dokl. *Poklen* 1427, *Peklani* 1786) zrejme motivovaný osadníkmi, ktorí sa zaoberali výrobou drevného uhlia alebo smoly pálením dreva, drevej kôry a pod.; výklad potvrdzuje údaj, že obyvatelia obce sa tradične okrem poľnohospodárstva venovali výrobe drevného uhlia (VSO II. 197); z ľud. názvu *Pekľane* topon. príp. *-’any* vznikol názov v podobe *Pekľany*, ku ktorému novšie pribudol prívl. *Ruské* (v maďar. *Orosz*) zrejme s prihliadnutím na skôr prisídlené obyvateľstvo rusínskeho pôvodu; názov v spojení *Ruské Pekľany* sa zachoval aj po zlúčení obce s obcou Ľubovec. – *Herdunghau* 1337, *Peklen* 1354, *Nemethfalu al. n. Puklen* 1373, *Usovské Peklany* 1773, *Peklany* 1808, *Usovské Pekľany* 1920, *Uzovské Pekľany* 1927, dnes *Uzovské Pekľany*, obv. Sabinov; obec v ľud. sloven. prostredí sa po založení a v čase raného rozvoja nazývala *Pekľane*, od apel. *peklo* v expr. význame „ohňom ničený priestor“ obyvat. kolekt. príp. *-’ane* (v maďar. *Nemethfalu* v prekl. *nemecká usadlosť*, porov. dokl. *Nemethfalu* z r. 1373); motiváciou sloven. názvu boli spaľované hromady pozostatkov na klčovisku, zo zeme vybraté korene, tnie, divý porast a pod., veľký oheň na klčovisku v ľud. prostredí sa porovnával s peklom; reálnosť výkladu zvyšuje najstarší nem. záznam *Herdunghau* (1337), t. j. názov zložený z apel. *Herd* ohnisko, so zápor. časticou *-un-* a apel. *Gehau* rúbanisko, vo voľnom preklade *ohňom vypaľované znečistené rúbanisko*; z ľud. názvu *Pekľane* topon. príp. *-’any* vznikla podoba

názvu *Pekľany*, ku ktorému novšie pribudol orientač. prívl. *Uzovské* (zrejme podľa mena rodu *Uzovcov*, ktorí usadlosť v stredoveku vlastnili, VSO III. 223); nový názov v spojení *Uzovské Pekľany* sa zaužíval.

Nemožno vylúčiť, že vypaľované kľovisko bolo motiváciou aj vzniku názvu *Pekľany* (s dokl. *Peklen* 1427), neskôr *Kecеровské Pekľany*, no nateraz nie sú k dispozícii fakty na potvrdenie výkladu názvu; po zlúčení obce *Kecеровské Pekľany* s obcou *Kecеровské Kostolany* v r. 1975 nová obec dostala názov *Kecеровce*.

peklina, f., topon. apel. vyhlbená jama používaná na rozličné účely, pred pecným otvorom, na výrobu smoly, drevného uhlia a pod., prenes. miesto, kde sa stávajú nezvyčajné situácie; apel. od koreňa *pekl-* (v slove *peklo*) príp. priestoru *-ina* (ako v slovách *kotlina*, *priehlbina*); v sloven. náreč. známe expr. apel. *peklisko* s významom „prepadlisko“, prípad. „jama pred otvorom pece“ (tvorbou blízke srb., chorv. *paklina* decht); p. heslá *Pekľane*, *peklo*. – *Poklina* 1282, *Peklina* 1402, *Peklina* 1598, *Peklina* 1773, *Peklina* 1920, obec *Peklina*, od r. 1992 je časťou obce Dolný Hričov, obv. Žilina; názov motivovaný pozdĺžnou kotlinou s lesným porastom často ničeným prudkými víchricami, ktoré sa kotlinou preháňajú obyčajne so silným dažďom; výklad má oporu v skutočnosti, že obec s horským chotárom (s n. v. 385 – 750 m) založili v kotlině dnes nazývanej *Žilinská kotlina* v doline Závadského potoka (VSO II. 378); okolie tento ničivý prírodný jav posudzovalo expresívne ako jav pripomínajúci peklo a to dalo podnet na vznik názvu v podobe *Peklina*, ktorý sa ako názov časti obce Dolný Hričov používa dodnes.

Vzhľadom na to, že v niektorých slovan. jazykoch apel. *peklo* má aj význam „smola, decht“ a význam „decht“ má aj srb., chorv. apel. *paklina*, bolo by možné usúdiť, že motiváciou vzniku aj sloven. názvu *Peklina* boli jamy na výrobu smoly, dechtu pálením; tento výklad by mal oporu v názve susednej obce *Brezany* (*Berzen* 1393, *Brezen* 1473) utvorenom od slova *breza*, keďže z brezovej kôry sa v stredoveku pálením vyrábala smola, decht (p. heslá *decht*, *smola*); no zatiaľ nie je známy údaj z dejín obce *Peklina*, ale ani z dejín obce *Brezany* o výrobe smoly alebo dechtu; bolo by dobré vznik názvu obce *Peklina* ďalej skúmať.

peklo, n., náb. miesto zatratenia, miesto večného trestania ohňom, prenes. robiť peklo, vyvolávať zvady, nepríjemnosti, priestor skazy spôsobenej

ničivými silami prírody a pod.; v sloven. náreč. apel. *peklo* má aj význam „vyhlbené miesto pred otvorom pece, pod veľkým kolesom v mlyne“, SSN II. 766 (v stčest. *peklo* podsvetie, hrob, poľ. *piekło* peklo, slovin. *pekel* peklo i smola, srb., chorv. *pakao* peklo, smola, strus. *pekl* smola, v rus. náreč. *pek* hustá smola i peklo atď.), p. Mch. 442, tu aj etym. apel. peklo, k názvu poľ. názvy *Piekło, Pieklisko*, p. Koz. Bad. II. 148); p. heslá *Pekľane, peklina*.

pernek, m., topon. apel. miesto, kde sa niečo údermi roztlkalo, kde sa čistila bielizeň udieraním upraveným predmetom, od koreňa *pern-* v hist. adj. *perný* údermi rozbíjaný (viac v hesle *perný*) náreč. subst. príp. *-ek* (ako v zápslov. náreč. slovách *statek, štvrtek*, k tomu Kr. VSJN 209 n); p. heslá *perný, prať*. – *Perneck* 1394, *Pernek* 1773, *Pernek* 1808, dnes *Pernek*, obv. Malacky; názov motivovaný miestom, kde sa roztlkali hromady kameňov alebo iných tvrdých nerastov získaných z kameňolomu alebo blízkych baní; výklad potvrdzuje údaj, že v blízkosti obce boli bane na zlato a striebro, neskoršie bane na pyrit, druh železnej rudy obsahujúcej síru, VSO II. 379 (k názvu slovin. názov *Pernek*, uvádza St. SJ II. 348); hist. názov *Pernek* sa v pôvodnej podobe zachoval dodnes.

perný, -á, -é, hist. adj. majúci vzťah k roztlkaniu kameňov a iných nerastov vyťažných z kameňolomu, z baní, prípad. vzťah k praniu bielizne udieraním na doske, na stolíku; od koreňa *per-* (v tvaroch préz. *periem, perieš* atď. od inf. *prať* vo význame „udierať, tlčiť, biť“, p. SSJ III. 426) adj. príp. *-ný, -ná, -né*, v sloven. adj. *perný* má význam „namáhavý, ťažký“, SSJ III. 58 (v stčest. blízke je adj. *nedoperné* vykúpené z trestu bitím, k tomu Mch. 281, k názvu morav. názov *Perná*, MJMS II. 234 n); p. heslo *pernek*.

pes, m. domáce zviera najmä na stráženie, *Canis familiaris*, pes poľovný, ovčiarsky a pod.; p. heslo *psiar*.

piesok, m. drobný, zrnitý materiál vhodný na stavebné práce a pod., nachádzajúci sa vetrom naviaty v teréne alebo na dne vodného toku, na jeho brehu, v sloven. *piesok*, v náreč. i *pišek, pjěsek, pesek*, hist. je apel. doložený v 16. stor. (v češt. *pišek*, poľ. *piasek* atď.); p. heslo *Piešťane*.

Piešťane, pl. *P'ěščane*, pl. živý ľud. názov obyvateľov bývajúcich v blízkosti väčšieho množstva piesku v teréne alebo na brehu vodného toku, hist. názov utvorený od Koreňa *p'ěšč-* (v apel. *p'ěščina*, dnes *piesčina*) kolekt. obyvateľ. príp. *-'ane*; p. heslo *piesok*. – *Pescan* 1113, *Peschau* 1263, *Pecheen* 1298, *Piessczany* 1773, *Pjessčany* 1808, *Piešťany* 1920, dnes *Piešťany*,

okresné mesto; názov motivovaný plochami piesku na brehoch blízkej rieky alebo pri nej; pôvod. usadlosť vznikla pri brehu Váhu v areáli starého slovan. osídlenia doloženého objavom slovan. sídliska z veľkomoravskej doby (VSO II. 386); poloha založenej usadlosti pri brehu Váhu potvrdzuje reálnosť výkladu vzniku jej názvu; obec v 17. stor. získala mestské výsady i jarmočné právo a stala sa kúpeľno-remeselníckym mestom (cit. VSO II.), pričom treba dodať, že termálne kúpele v Piešťanoch boli známe už v 12. stor.; z hist. názvu *P'ěščane* zmenou 'é na 'ié a pripojením topon. príp. -*any* vznikla podoba názvu *Piěščany* (p. záznam z r. 1773 *Piessczany*), z neho po novej úprave vznikla dnešná podoba názvu *Piešťany*.

pich, m. pichnutie, bodnutie, apel. známe v sloven. i v nárečiach (apel. *pich* vo význame „bodnutie“ v hluž. sa pokladá za zastarané, Mch. 448); p. heslá *pichať*, *pichňa*.

pichať, verb. bodat', vnikat' zaostreným predmetom, bodat' žihadlom a pod., tak v sloven. i v náreč., doložené v 18. stor. HSSJ III. 521 (čes. *pcháti*, *píchati*, poľ. *pchnąć*, hist. *pichać*, Brück. 401, rus. *pichať* atď.); p. heslá *pich*, *pichňa*.

pichňa f., topon. apel. priester, kde dochádzalo k bodaniu osadníkov žihadlami voľne lietajúcich včiel; apel. vzniklo od koreňa *pich-* (v slovách *pich*, *pichať*) príp. miesta -*ňa* (ako v slovách *studňa*, *stajňa*); p. heslá *pich*, *pichať*. – *Pihnye* 1312, *Pihne* 1773, *Pichne* 1808, *Pichne* 1920, dnes *Pichne*, obv. Snina; názov motivovaný miestami, kde často prilietali roje doma chovaných včiel, prípad. lesných včiel a žihadlami napádali obyvateľov založenej obce, najmä keď sa proti nim bránili; výklad potvrdzuje názov susednej obce *Pčoliné* (s dokl. *Psolinná* 1557) utvorený od výchsl. náreč. apel. *pčola* včela, t. j. usadlosť, ktorej obyvatelia sa venovali veľkochovu včiel zrejme v službách panstva, napokon výklad názvu obce *Pčoliné* v tomto hesle má oporu v jej maďar. názve *Méhesfalva* vo voľnom preklade *obec na vidiaku*, pri ktorej sú včelíny (v maďar. *méhes* včelín); hist. forma názvu v pl. *Pichne* sa zachovala dodnes.

Vzhľadom na maďar. názov obce *Pichne* v adj. tvare *Tüskes* utvorenom od maďar. adj. *tüskés* vo význame „trňový, pichliačový“ bolo by možné názov sloven. obce *Pichne* vyložiť ako názov motivovaný plochou porastenou bodľáčím, trním a pod., no maďar. názov nie je hist. doložený (pochádza z r. 1907, Maj. NO 315) a do maďar. mohol byť prevzatý v domnení, že sloven.

názov *Pichne* vznikol od koreňa *pich-* v slove *pichľavý* v spojeniach *pichľavý bodliak*, *pichľavé trnie* a pod.; v hesle sa dáva prednosť výkladu názvu obce *Pichne* (hist. *Pichňa*) od koreňa *pich-* v slovese *pichať* vo význame „bodať žihadlami“ s prihliadnutím na názov susednej obce *Pčoliné* bezpochyby utvorený od náreč. apel. *pčola*, *pčolin* včela, včelín; p. heslá *pčola*, *pčolin*, *pčolinný*.

SKRATKY

Literatúra: Brück. – BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza powszechna 1957.

HSSJ I. – VII. Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

Kn. AECO IV. – KNIEZSA, István: Ungars Völkerschaften in XI. Jahrhundert. In. Archivum europae centroorientalis. IV. 1 – 4. Budapešť 1938.

Koz. Bad. I. – II. – KOZIEROWSKI, Stanisław: Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921.

Kr. VSJN – KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. 2. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského 2009.

Maj. NO – MAJTÁN, Milan: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1972.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia 1948.

MJMS – HOSÁK, Stanislav – ŠRÁMEK, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. II. Praha: Academia 1980.

MSČS – BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Statní pedagogické nakladatelství 1978.

Skok: I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1971 – 1974.

SSJ I. – V. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1965.

St. SJ II. STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. II. 2. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004.

Var. ZOZS – VARSÍK, Branislav: Z osídlenia západného a stredného Slovenska. Bratislava: Veda 1984.

Vas. I. – IV. – VASMER, Maks: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. I. – IV. Pripravil O. N. Trubačev. Moskva: Izdatel'stvo Progress 1964 – 1973.

VSO I. – III. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

Iné skratky

adv. – adverbium, a i. – a iné; a pod. – a podobne; adj. – adjektívum; apel. – apelatívum; atď. – a tak ďalej; bulh. – bulharský, bulharský jazyk, bulharčina; cit. – citovaný; čes. – český, český jazyk; češt. – čeština; dokl. – doklad; etym. – etymologický, etymologicky; expr. – expresívny; famil. – familiárny, f., fem. – femininum; gen. – genitív; geogr. – geografický; hist. – historický; hluž. – hornolužický, hornolužická srbčina, hromad. – hromadný; chorv. – chorvátsky, chorvátsky jazyk, chorvátčina; juž. – južný; kolekt. – kolektívny; konc. – koncový, koncovka; kons. – konsonant; kráľ. – kráľovský; lat. – latinský, latinský jazyk, latinčina; lit. – literárny, ľud. – ľudový; m – meter; m. – maskulínium; maďar. – maďarský, maďarský jazyk, maďarčina; mask. – maskulínium; men. – menný; morav. – moravský; n. – neutrum; n. v. – nadmorská výška; napr. – napríklad; náreč. – nárečie, nárečový; nem. – nemecký, nemecký jazyk, nemčina; obv. – obvod; obyč. – obyčajne, obyčajný; obyv. – obyvateľský, obyvatelia; odb. – odborný; p. – pozri; paral. – paralelný; pl. – plural; poľ. – poľský, poľský jazyk, poľština; porov. – porovnaj; predp. – predpona; prekl. – preklad; pren. – prenesene, príp. – prípona; prípad. – prípadne; privl. – privlastňovací; privl. – privlastok; psl. – praslovanský, praslovanský jazyk, praslovančina; r. – rok, v roku; rus. – ruský, ruský jazyk; sever. – severný, sg. – singulár, slovan. – slovanský; sloven. – slovenský, slovenský jazyk, slovenčina; slovin. – slovinský, slovinský jazyk, slovinčina; srb. – srbský, srbský jazyk, srbčina; stčes. – staročeský jazyk; stčest. – stará čeština; stor. – storočie; stpoľ. – staropoľský; strus. – staroruský, staroruský jazyk; struš. – stará ruština; t. j. – to jest; topon. – toponymický; topon. apel. – apelatívum vyskytujúce sa len v názve osobitnou formou; topon. adj. – adjektívum vyskytujúce sa len v názve; uhor. – uhorský; ukr. – ukrajinský, ukrajinský jazyk, ukrajinčina; úrad. – úradný; verb. – verbum; vyd. – vydanie, výchslov. – východoslovenský; zač. – začiatočný, začiatok; zápslov. – západoslovenský; zdob. – zdobnený, zdobnenina

KS

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Pomenovania slobodnej matky a jej dieťaťa v slovenských nárečiach (2 – dokončenie)

MARTINA KOPECKÁ

Tak ako dievča získalo svojím nepoctivým správaním svoje pomenovanie, tak svoje pomenovanie dostalo aj jej dieťa. Z Prochota (okr. Nová Baňa) je pejoratívne pomenovanie *prespan*, slovotvorný variant *prespanča* je doložený zo stredoslovenských aj západoslovenských nárečí (Selce, okr. Krupina, Veľké Straciny, okr. Modrý Kameň, Kalinovo, okr. Lučenec, Luborča, okr. Trenčín), jeho východoslovenskou obdobou je znenie *prespaňče* (Široké, okr. Prešov), z Pečeníc (okr. Levice) je doložená výpoveď *Tájšla het aj s prespánčaťon*.

Od *prespančata* je so zveličujúcou príponou *-isko* doložené pomenovanie *prespančisko*: *Hento prespánčisko f svece cechovalo ze šel'ikim a dostalo čankir* (Brvnište, okr. Považská Bystrica).

Zo Šípkového pri Piešťanoch je doložené pomenovanie utvorené od slova *prespan* so zdrobňujúcou príponou *-ek*: *Toho chlapca najstaršieho mala za slobonna. To je prespánek*.

V prvom zväzku Slovníka slovenských nárečí (ďalej SSN; 1994, s. 434) vo význame „dieťa, najmä nemanželské dieťa i dieťa matky, ktorá je sama nemanželským dieťaťom“ je z juhotreňčianskej, spišskej a šarišskej oblasti zaznamenané pejoratívne pomenovanie *fagan* (*fagam*): *fagan* (Bošáca, okr. Trenčín); *Vidziš, co si porobila, fagana ši sebe doňesla, ňehaňbiš še?* (Letanovce, okr. Spišská Nová Ves); *Teho fagana dorvala ftedi, ked v mesce služila a z vojakami še cahala* (Janov, okr. Prešov).

V Krátkom slovníku nárečia slovenského šalianskeho (1998, s. 75) je doložené expresívne pomenovanie *faganča*.

Z východného Slovenska, presnejšie z Bretejoviec (okr. Prešov), je vo význame „nemanželské dieťa“ doložené expresívne pomenovanie *kofran*

a z Hrabkova (okr. Prešov) jeho derivát so zdrobňujúcou slovotvornou príponou *-ek*: *kofranek*.

Nemanželské dieťa poznajú v Šariši a na strednom Zemplíne aj pod pomenovaním *kopirdan*: *Mala dvoch kopirdanoch, ta čto taku vežňe?!* (Gregorovce, okr. Sabinov); *A to ten jej kopirdan uš chodzi do školi?* (Okruhlé, okr. Giraltovec); *A namesco štafirunku mu doňesla teho jedneho kopirdana, co ho z učiteľom mala* (Veľký Šariš, okr. Prešov); *I ked je kopirdan, aľe poradni človek* (Sveržov, okr. Bardejov); *Jaki mudri ten kopirdan* (Torysa, okr. Sabinov). V Šarišských Dravciach (okr. Sabinov) je známa podoba *koperdan*.

Substantívum *kopirdaňec* utvorené od základnej podoby *kopirdan*, slovotvornou príponou *-ec* je doložené zo Solivaru (okr. Prešov) a Čičavy (okr. Vranov nad Topľou). Z Dlhej Lúky (okr. Bardejov) pochádza pomenovanie *kopirdant*.

Od slovesa *nájsť* sú utvorené rôzne podoby pre pomenovanie nemanželského dieťaťa, napr. expresívne *najdúch* i *nájduch* (Kociha, Klenovec, okr. Rimavská Sobota), *Takich najduchoh ľem bic* (Studenec, okr. Levoča) a *Ma dva najduhi* (Smižany, okr. Spišská Nová Ves). Zriedkavé *najdek* sa vyskytlo v Kolároviaciach (okr. Bytča) vo výpovedi *Ja som bol najdek*.

V druhom zväzku SSN (2006, s. 299) sú zriedkavo doložené jednoslovné pomenovania *nález* (Opatovce nad Nitrou, okr. Prievidza) a *náležeňec* (Mošovce, okr. Martin).

Od slovesa *nazbierať* (*nazberať*, *nazbirať*) sú viaceré odvodené hláskové podoby *nazbieraňec*, *nazbieranúo*, *nazberaňec*, *nazbiraňec*, ktoré sa vyskytujú v hornokysuckých (Makov, Turzovka, Klokočov, okr. Čadca) a hornooravských (Lomná, okr. Námestovo, Čimhová, okr. Trstená) nárečiach. Slovtvorný variant *zbiranec* je doložený z Klokočova (okr. Čadca): *Zbiraňec še mo žľe, ľebo ňimo tatku*.

Na pomenovanie nemanželského dieťaťa sa prenese používalo aj slovo *mrváň*, ktorého pôvodný význam dokladá Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska (ďalej ELKS; 1995, s. 377) takto: „názov koláča rozšíreného v južnej polovici západného a stredného Slovenska. Mrváň sa piekol najmä na Vianoce, Veľkú noc, krstiny a svadbu. Názov je pravdepodobne odvodený od slovesa *mrviť*, naznačujúci jeho pôvodnú rituálnu funkciu v obradoch, ktorá mala zabezpečiť množenie – prosperitu“. Prenese sa toto slovo

– obyčajne spojené s adjektívom *živý* – uplatnilo pri pomenovaní dieťaťa dievčaťa, ktoré otehotnelo na sezónnych prácach, čiže nemanželské dieťa, mrváňa možno vnímať ako výslužku, ktorú si dievča „vyslúžilo“ na robotách, v službe a prinieslo domov, napr. *Rok slúžila u žida a vislúžila si tam živí mrván* (Červenik, okr. Hlohovec); *Odešla ze službi ze živím mrvánom* (Bošáca, okr. Trenčín).

V severnom Gemeri a v Šariši sa pomenovaním *kopil'* nazýva nemanželské dieťa všeobecne alebo len nemanželský chlapec: *kopil'* (Bacúch, okr. Brezno); *kopil'* (Bretejovce, okr. Prešov); *Dva roki v mesce služela, a ket do domu prišla, to tak, že sebe okrem toho kopila' niďž nepřinesla* (Veľký Šariš, okr. Prešov). Prechýlená podoba *kopylka* „nemanželské dievča“ je známa v sotáckom nárečí (Humenné). Zo zemplínskeho a sotáckeho nárečia sú známe aj podoby *kopil'ak* (Malé Zalužice, okr. Michalovce, Lastovce, okr. Trebišov, Čičava, okr. Vranov nad Topľou), *kopil'ec* (Lastovce, okr. Trebišov).

Expresívne pomenovanie *panghart* (teritoriálne hláskové podoby *paňchart*, *panchart*, *pangart*, *pankhart*, *parchant*, *pankchart*, *panhart*) je najviac doložené zo západného Slovenska, známe je aj v stredoslovenských nárečiach a v nárečí stredného Šariša, napr.: *Eš'ťe pret sobášom porodila pangharta* (Hliník nad Hronom, okr. Nová Baňa); *Ten panghart, čo kradňe ti jabúčka, je Dukáččín* (Brvnište, okr. Považská Bystrica); *To dziéta za to nemóže, že nepozná svojjého tatka, teda že je panghart, tatko mu spadóv z hlúba* (Šípkové, okr. Piešťany); *Aňi rog ňebola f službe, a prišla domó s panghartom* (Lapáš, okr. Nitra); *Ket se vidavala, ta mala uš tego parchanta* (Kvačany, okr. Prešov); *Mala pankarta z vojakem* (Ratvaj, okr. Sabinov). V Krátkom slovníku nárečia slovenského račianskeho (1997, s. 115) je doložená podoba *pancharča*.

Hrubé jednoslovné pomenovania *kurviča*, *ukurvenec*, *vikurvenča*, *vikurvenec*, dvojslovné spojenie *vikurvené dzíta* a spodstatnené prídavné mená *vikurvené*, *nakurvené*, *skurvené* sa vyskytujú na celom západnom Slovensku. V nárečovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV je doložené jednoslovné pomenovanie *ukurvenec* z Lubiny (okr. Trenčín), ale aj pomenovanie *vikurvenec* (Veľké Bielice, okr. Topoľčany), *vikurvenec* (Piešťany), *Čo sa proci mňe staviaš, ti vikurvenec* (Papradno, okr. Považská Bystrica). Dvojslovné spojenie s hrubým adjektívom je známe v Prievidzi: *vikurvenuo*

d'cko. Hrubú výpoveď o nemanželskom dieťati obsahuje doklad *Henten prespánčin vikurveňec nemá occovu ruku nad sebú a jednostaj dzečo vikúšá na jed ľudzi* (Brvnište, okr. Považská Bystrica).

Zo západného Slovenska je známe aj dvojslovné pomenovanie *uhnaté* (*uhoňené, vihoňené*) *dzecko* (Vrádište, okr. Skalica, Lakšárska Nová Ves, okr. Senica, Záhorská Bystrica, okr. Bratislava).

Juhovýchodne od Prievidze je vo význame „nemanželské dieťa“ známe spodstatnené prídavné meno *vispatuo*.

V slovenských nárečiach je doložené aj dvojslovné pomenovanie s adjektívom *nemanželský*: *nemanželský sin* (Bobrovec, okr. Liptovský Mikuláš); *ňemalženský sin* (Veľké Bielice, okr. Topoľčany); *Má aj edno nemanželskia džite* (Kameňany, okr. Revúca); *Hovorá, že von je nemanželské dzecko* (Valaská Belá, okr. Prievidza); *Jano ból ňemalženské džiéta* (Bošáca, okr. Trenčín); *Poznám hu, je to česné d'evča, bár e aj ňemanželská* (Lapáš, okr. Nitra).

Dvojslovné pomenovanie *nezákonné dieťa* v náležitých fonetických variantoch je známe v stredoslovenskej (napr. Liešťany okr. Prievidza, Detvianska Huta, okr. Zvolen, Slaská, okr. Kremnica) i západoslovenskej (napr. Fačkov, okr. Žilina, Tvrdomestice, okr. Topoľčany, Šaľa) nárečovej oblasti.

Z východného Slovenska je doložené expresívne jednoslovné pomenovanie *bastard*: *bastard* (Bzenov, okr. Prešov); *Jedneho mala bastarda, bo še prespala* (Chmiňany, okr. Prešov); z Bidoviec (okr. Košice) je pomenovanie *dostaňec*.

Vo význame „nemanželské (resp. nájdené) dieťa“ v Prievidzi použijú aj spojenie *pohl'adanuo dieťa*.

Známe sú viaceré frazeologické jednotky, napr. *Ocec še mu f čarnobilu zabil* (Spišský Štvrtok, okr. Levoča); *Otca mu kozub zabil; Otec mu z kapustného hlúba hlavu zlomil; Ty, čo ani otca nemáš! Mám ich viac ako ty!* (Záturecký, 1975, s. 70).

Spoločenské postavenie medzi slobodnými rovesníkmi stratili obaja rodičia nemanželského dieťaťa, slobodná matka aj slobodný otec. Trápili sa však aj ich rodiny, najmä rodina dievčaťa. O negatívnom postoji rodiny i spoločnosti k slobodnej matke a k nemanželskému dieťaťu svedčí rozsiahlejší text zo Žaškova (okr. Dolný Kubín): ... *no a to bivala strašná haňba... i ňešťastá,*

ná akože, prespanka v dome. Sä aňi ňevídala potom, ňig hu ňekceŭ, ftedi sä na d'eckä ňeplatilo, nu bola v dome na krku ostatním, nu misela čušäd' z d'ekom. F každom dome bolo čel'äde dos, nu prespančä bolo ždi takuo utiškanuo, posmievanuo, prezívanuo, sä mu porúhali a za šetko sä le ňa ňom vršili. I d'eťi. I svoji. I cudzí. Ná i vlastná mať. Nuš ke sä narod'ilo a žilo, dobre. Ag umrelo, nuž bolo dobre, ked' umrelo, aj tag ňemalo žadnu opaťeru... A uš tie prespanki... to bol'i úbohie stvori. Ná nuš, ke cä prespala, misela chovať. Potom si chovala. No a bola takä úbohä ... utláčänä. Ftedi ... ňig ej ňidž ňedaŭ, nu ako mohla, tak sä trápila každá. Biedno žila... O neľahkom živote slobodných matiek a ich deti svedčí aj doklad zo Zborova nad Bystricou (okr. Kysucké Nové Mesto): Sed'emnaz rokov mala, a u sa prespala, z d'ekom sa musela trapit'. O negatívnom postoji k slobodným matkám vypovedajú doklady: Ve to len taka prespanica (Kameňany, okr. Revúca); Takä prespanica sa ešte ohlasuje (Rochovce, okr. Rožňava).

Pre žiadnu rodinu nebolo príjemné, keď mala doma *prespanku*. V doklade z Dolnej Lehoty (okr. Dolný Kubín) situáciu v rodine, v ktorej sa dievča prespalo, nazvali prevratom: *Dieuka sa im prespala, ve to celí prieurat f tom dome*. Šťastnou nebola ani rodina v nasledujúcej výpovedi: *Urobila nán veľkí zármuťok, keď z robuot prišla z dieťaťom na rukáh, ale čo zme mali robiť?* (Návojovce, okr. Topoľčany). O hanbe v rodine, trápení predovšetkým matky nad vlastnou dcérou, ktorá sa prespala, vypovedajú tieto doklady: *A kto maŭ najväčü haňbu? Len tá prespanka i z maťerou...* (Žaškov, okr. Dolný Kubín); *No tak potom mama jej strápénä, že takí chír o d'iouki, takä hamba* (Luboreč, okr. Lučenec); *Cetka veľmi príčinovala cére, že sa prespala ešte pred vidajom* (Brvnište, okr. Považská Bystrica); *Strašne hu to kvári, ket sa jēj céra skurvila* (Červeník, okr. Hlohovec); *Mara sa sužuje nat tou d'ieukou, čo sa jej prespala* (Návojovce, okr. Topoľčany); *Ta ňe haňba, že už treca dzifka še jej prespala?!* (Petrovany, okr. Prešov).

Výstraha adresovaná mládencovi, aby si nič nezačínal so slobodnou matkou, je obsiahnutá v doklade z Dolnej Lehoty (okr. Dolný Kubín): *Eš'te to ti chíbelo, s takou priespankou šiki traťit'?!*

Mimomanželské tehotenstvo je v nasledujúcej výpovedi označené výrazom *hanba*: *Stalo sa, že šeliako mládenedz vivaluval oči, ket ho Žofa pritiskla, že nihto iní nemá na tom príčinu, ked ostala v hambe* (Dolná Súča, okr. Trenčín).

Nie vždy všetci v dedine prespanky odsudzovali. Našla sa aj zmierlivá, staršia žena, ktorá prespankinu matku utešovala, a situáciu, do ktorej sa dievča dostalo, snažila sa nevidieť veľmi tragicky. Z Békešskej Čaby je doložená rada matke dievčaťa, ktoré otehotnelo za slobodna: *Ľeprekl'ínaj, že sa tí d'iovka prespala, račej sa modli, žebi bola zdravá.*

Spoločenské postavenie prespaniek sa prejavilo aj v kostole, kde mali vyhradené svoje miesto: *Také si aňi ňevšimnú, čože takej, takej prespanke! Prespala sa, ňevie s kím. A keď ide do kostola, musí vzadu sedieť* (Kraľovany, okr. Dolný Kubín); *Prvej keď še baba zezovičila, do koščela jej oblekli černu plachtu jako na pohreb a postavili ju do postretka koščela* (Turzovka, okr. Čadca); *Zmrhaiki sedávali kostole pri Panence Máriji Čérnej* (Stupava, okr. Bratislava).

Slobodné matky nepatrili medzi dievky ani medzi ženy a podľa toho sa museli aj obliekať. Svedčí o tom napríklad doklad z Kolárovcí (okr. Bytča): *Prespánki čapedz nosidz nesmeli, lebo to bi bola uráška pre vidaté ženi.*

Spoločenské postavenie nemanželského dieťaťa taktiež nebolo závideniahodné. Odmietavo sa voči nemu stavali nielen cudzí ľudia, ale niekedy aj jeho vlastná matka: *Ňigde ho ňechceli, že je prespanča, a rúci bul s ňeho chlapec* (Brezovica, okr. Trstená); *Tot chlapec sa veľmi zle za mladí maũ, ved' bú najdúch* (Klenovec, okr. Rimavská Sobota); *O prespankine d'echo ňigdo ňestal* (Zborov nad Bystricou, okr. Kysucké Nové Mesto); *Zbiraňec še mo žle, lebo ňimo tatku* (Klokočov, okr. Čadca); *Prespankine džečisko malo čaški život. Inac mu ňevravili, len zbieraňec* (Turzovka, okr. Čadca); *Já jej veru ňebud'em chovať toho jěj pangharta* (Kšinná, okr. Bánovce); *To malé prespánča ňichto ňechce* (Papradno, okr. Považská Bystrica); *Vidieť, že je prespanča, aňi vlasná maď ho ňekce* (Békešská Čaba).

Cirkevné sankcie sa nevzťahovali len na nevydatú tehotnú ženu, príp. slobodnú matku, ale aj na jej dieťa. Pre nemanželské dieťa pri krste nevybrali meno krstní rodičia, ale farár podľa kalendára alebo dieťa dostalo také meno, ktoré sa v príslušnej dedine považovalo za škaredé. Takéto meno malo byť trvalým znakom jeho pôvodu, aby sa odlišovalo od ostatných detí, ktoré vzišli z manželstva (ELKS, 1995, s. 401, Botíková, Švecová, Jakubíková, 1997, s. 168). Niekedy bolo teda možné podľa mena identifikovať, že dieťa je nemanželské: *Prespanke aňi džecko ňechčali pokrščič, alebo mu dali najškareče meno* (Turzovka, okr. Čadca); *Adam abo Boris, ta to lem kopir-danom davalí take mena* (Krivany, okr. Sabinov).

Mnohokrát stratu panenstva dievčatá utajovali, ba potláčali aj viditeľné znaky pokročilého tehotenstva. Výnimkou nebolo ani to, že dievčatá svoje neplánované, nechcené tehotenstvo riešili potratom, napr.: *A takie ženi, čuo to robili, nu tím bolo treba zaplatiť, a d'e to mala prespanka zát'?* Nu sã hodila do slojí... a bolo. *Lebo šag ona sama dakedi ňeved'ela, že čuo je s ňou, a potom začãlo brucho rãst', nu sã s'ãhovoala, už vedela, že je zle. Ná al'e, to sa ňeutajilo, to sã svet chitro dozved'eũ.* *A ke cã ňije, nu ho potom ukãntrila a eš'e fše nosila zo dva tížne hlauňicu na bruchu, abi to tak sa hñeť ňepoznalo, že už ňije je hrubã* (Žaškov, okr. Dolný Kubín); *Od'ežeňe aj tre-tie, a ňižd e j ňebud'e, potvore. Zasa pó za chlapmi* (Čičmany, okr. Žilina); *Tã furd len odohãna* (používa prostriedky na ukončenie tehotenstva), *a jako bi aj ňije, keť to ňemã zákoňitého occa* (Kšinnã, okr. Bánovce); *Dala sebe dzecko odebrãc, bo še haňbila, že je prespanka* (Hradisko, okr. Levoča).

Mnohé dievčatã, ktoré sa stali slobodnými matkami, samy si preduřili život bez manžela, úplnej rodiny, napr. *Chtože si hu vezňe, takú priespanku?* (Dolná Lehota, okr. Dolný Kubín); *Prespala sa, už hu ňichto ňechce* (Prosné, okr. Považská Bystrica); *Ona prespanka, co še už ňevídala* (Dlhã Lúka, okr. Bardejov).

Nie všetky prespanky vřak zostali slobodné, niektoré sa vydali za otca svojho dieťã'a, napr. *Vlãčeũ sa za ňou celũ zimu, ať hu nabũchaũ, moseli sa ziať* (Nãvojovce, okr. Topoľčany); *Tã na robotãch strãt'ila veňec, ale řak si hu zav* (Lapãř, okr. Nitra); *Mamo, muřim še ženic, bo som Marču nabural* (Slivník, okr. Trebiřov). No našla sa aj takã, ktorũ si otec dieťã'a nechcel vziať, napr. *Priřla do ňesnãdzi, ostala samodruhã a ten dotiĈni si ju ňeř'eũ ziať* (Nãvojovce, okr. Topoľčany), príp. jej nechcel platiť alimenty: *Mol tri zovitki a daly ho ku sudu, že im ňeplaĈi na džeĈiska* (Turzovka, okr. Ćadca); *Dosc som še mu naotpírala, i tag zrobil svojo, a teraz na dzecko placidz ňechce* (Ratvaj, okr. Sabinov).

Ĥnokedy si ju vzal iný muť, ktorý bol ochotný vychovãvat' a ňiviť cudzie dieťã: *Vzãũ si ju za ženu, al'e ona bola prespanka, už mala edno d'itã* (Kokava nad Rimavicou, okr. Rimavská Sobota); *Moj syn sebe vřol prespanku z jednym džeĈkim* (KlokoĈov, okr. Ćadca); *Dva razi sa prespala a potom sa vídala* (Papradno, okr. Považská Bystrica); *Praded mal, praj, osendesãd rokóť, ket ci zal tretũ ženu, prespãnku* (Dolná SũĈa, okr. TrenĈín); *Ožeňeũ sa s prespãnkou* (Nãvojovce, okr. Topoľčany); *Vřal ju za ženu jak prespan-*

ku (Lipany, okr. Sabinov); *Prespanku sebe zobral* (Hrabkov, okr. Prešov). O začudovaní sa nad mužom, ktorý si berie prespanku, hovorí nasledujúci doklad: *Či si si ti dzievku v kartách prehral, kec si bereš prespanku?* (Papradno, okr. Považská Bystrica).

Ťažkosti pri hľadaní partnera nemali len slobodné matky, mohlo sa stať aj to, že dievča odmietlo chlapca, keď sa dozvedelo, že má nemanželské dieťa: *Najprú mu aj slúbila, že sa za ňeho vidá, ale kec ca dozvedela, že má prespanku, tak sa zháčila a vipovedala mu* (Návojevce, okr. Trenčín).

Z výrokov, ktoré vypovedajú o dievčati, ktoré sa vydávalo tehotné, resp. ako slobodná matka, možno spomenúť napríklad tieto: *Mi zme ňemohli o tom vedieť, lebo sa vidávali partáh ako poctívie, ale každá mala maluo* (Trnie, okr. Zvolen); *Dňeška idže mladucha na sobaš z vincym na hlave a z bruchim pod nosom* (Klokočov, okr. Čadca); *Na sobáž nevesta venedz nese, duhí šlajér za sebú vleče a pot šlajérom brucho takto, tak to čil máte* (Skalka nad Váhom, okr. Trenčín); *A ešče niekerá sa tračila, že ani neišla pod vencom, že išla porát pot čepcom* (Kostolné, okr. Myjava); *Ňeskajše d'evčence sa hrube lachko dostanu po čepce – vaččino maju naponáhlo z vidajom* (Lapáš, okr. Nitra); *Prespala še zos sušidom, aľe ta co, to ňeška taka moda, že každa druha še prešpi a aš tak še vidava* (Hubošovce, okr. Sabinov).

Spoločnosť, spočiatku odmietajúca slobodné matky a ich dieťa, postupom času sa stávala tolerantnejšou k takýmto pokleskom dievčat a v súčasnosti sa takýto stav už zvyčajne toleruje. Spoločnosť sa k nim správa rovnako ako k vydatým matkám a ich deťom, spoločenské rozdiely a cirkevné sankcie už zanikli a spisovný jazyk ich pozná predovšetkým pod pomenovaním slobodná matka a nemanželské dieťa.

LITERATÚRA

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1. zv. Red. J. Botik – P. Slavkovský. Bratislava: Veda 1995. 484 s. ISBN 80-224-0234-6.

Historický slovník slovenského jazyka. 4. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1995. 583 s. ISBN 80-224-0432-2.

Historický slovník slovenského jazyka. 7. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 2008. 542 s. ISBN 978-80-224-1003-8.

Krátky slovník nárečia slovenského račianskeho. Krátke slovníky najkrajších slovenských nárečí. 10. Bratislava: Print-Servis 1998. 352 s. ISBN 80-88755-45-X.

Krátky slovník nárečia slovenského šalianskeho. Krátke slovníky najkrajších slovenských nárečí. 18. Bratislava: Print-Servis – Ofprint 1997. 160 s. ISBN 80-88755-79-4.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X.

Nárečová kartotéka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave.

Slovník slovenského jazyka. 4. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 760 s.; 5. zv. 1965. 848 s.

Slovník slovenských nárečí. 1. zv. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8; 2. zv. 2006. 1 066 s. ISBN 80-224-0900-6.

Tradicie slovenskej rodiny. Zost. M. Botíková. Bratislava: Veda 1997. 244 s. ISBN 80-224-0461-6.

ZÁTURECKÝ, Adolf, Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Zlatý fond slovenskej literatúry. 23. Bratislava: Tatran 1975. 760 s.

ROZLIČNOSTI

Vostavba či vstavba podkrovných bytov

V návrhu slovenskej technickej normy *Stabilné tlakové nádoby* sa vyskytlo slovo *vostavba*. Toto slovo nás pri čítaní textu vyrušilo, preto sme si chceli jeho vhodnosť overiť v jazykových príručkách. Uvedené slovo však neuvádzajú ani Pravidlá slovenského pravopisu (4. vyd. 2013; ďalej PSP), ani Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd. 2003; ďalej KSSJ), ani starší Slovník slovenského jazyka (5. zv. 1965, resp. 6. zv. 1968; ďalej SSJ). Slovo *vostavba* sa vyskytlo nielen v návrhu citovanej normy, ale našli sme ho aj na internetových stránkach napríklad v takýchto spojeniach: *vostavba podkrovia*, *vostavba podkrovných bytov*, *vostavba bytu do podkrovných priestorov*, *vostavba deliacich stien chladiarne*, *vostavba plynovej kotolne do existujúceho objektu*, *voštinová vstavba v rotačnej peci*, *kovová policová vstavba*, *ocelová vstavba*. Pozrime sa, či je slovo *vostavba* z jazykovej stránky náležite utvorené, keďže ho jazykové príručky neuvádzajú.

Odvodzovacím základom podstatných mien utvorených príponou *-ba*, ktorou sa tvoria jednak dejové podstatné mená, jednak pomenovania vecí ako výsledku činnosti, býva sloveso, napr. *dražiť* – *dražba*, *držať* – *držba*, *hroziť* – *hrozba*, *plaviť* – *plavba*, *raziť* – *razba*, *rezať* – *rezba*, *taviť* – *tavba*, *túžiť* – *túžba* a aj *stavat'* – *stavba*, *nadstavit'* – *nadstavba*, *prestavat'* – *prestavba*, *pristavit'* – *prístavba*, *vystavat'* – *výstavba*, *zastavat'* – *zástavba*. V spisovnej slovenčine však sloveso *vostavat'*, ktoré by bolo odvodzovacím základom podstatného mena *vostavba*, nemáme. KSSJ uvádza sloveso *vstavat'* s významom „pri stavbe vsadiť, vmontovať, zabudovať“. Sloveso *vstavat'* uvádzajú aj PSP spolu so stručným vysvetlením „zabudovať“ uvedeným v zátvorkách, ale aj 5. zv. SSJ s výkladom „pri stavbe niekam upevniť, vmurovať“. Od slovesa *vstavat'* je príponou *-ba* náležite utvorené slovo *vstavba* ako dejové podstatné meno, resp. ako pomenovanie vecí ako výsledku činnosti. Ani podstatné meno *vstavba* naše jazykové príručky zatiaľ neuvádzajú, ale v jazykovej praxi sa používa, pričom sme na internete našli na toto

slovo niekoľkonásobne viacej dokladov ako na podobu *vostavba*. Uvedieme niekoľko slovných spojení na slovo *vstavba*, ktoré sme si poznačili z internetových stránok: *vstavba plynovej kotolne*, *vstavba prevádzkových priestorov*, *vstavba do podkrovia*, *vstavba do strechy historického objektu*, *problematika právnych aspektov vstavby*, *zmluva o vstavbe nebytového priestoru*, *dohodli sa na vstavbe dvoch podkrovných bytov*, *vstavba priečok na poschodiach*; *vstavba výťahu*, *vstavba do bežnej pracovnej dosky*; *pevné vstavby do vozidiel*. V Slovenskom národnom korpuse Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (prim-6.0-public-all) sme našli 107 dokladov na slovo *vstavba*, kým na slovo *vostavba* iba 26, čo potvrdzuje výraznú prevahu používania ústrojne utvorenej podoby podstatného mena.

Možno sa ešte zamyslieť nad tým, odkiaľ sa neústrojná podoba *vostavba* dostala do jazykových prejavov niektorých používateľov slovenčiny. Podľa nášho názoru ide o vplyv českých textov. V češtine je totiž sloveso *vestavět* s významom „stavebné vpraviť, zabudovať“ (porov. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2007) a od neho utvorené podstatné meno *vestavba*. Slovo *vostavba*, ktoré vo svojich jazykových prejavoch používajú niektorí autori slovenských textov, je iba mechanickou hláskovou úpravou českého podstatného mena *vestavba*, lebo česká predpona *ve-* máva v slovenčine ekvivalent *vo-* (porov. napríklad české slovesá *vecpat*, *vedrat se*, *vehnat*, *vejít* a ich slovenské ekvivalenty *vopchať*, *vodrať sa*, *vohnať*, *vojst*), ale to neplatí bezvýnimočne, keďže ekvivalentom českej predpony *ve-* býva aj slovenská predpona *v-* (porov. čes. *vepsat*, *vetřít*, *vezdít* a slov. *vpísať*, *vtrieť*, *vmurovať*).

So zreteľom na používanie slovesa *vstavat'* by bolo vhodné čiastočne upraviť jeho výklad uvádzaný v našich slovníkoch, t. j. „pri stavbe vsadiť, vmontovať, zabudovať“ (porov. KSSJ), vypustením predložkového spojenia *pri stavbe* alebo aspoň uvedením tohto spojenia v zátvorkách, lebo nejde o obligatórnu súčasť činnosti, ako to vidieť aj zo slovných spojení *do linky vstavat' varnú platňu a rúru na pečenie*; *vstavat' pekné dekoračné osvetlenie*; *disk možno napevno vstavat' do počítača*; *do špeciálneho prídavného modulu možno vstavat' modem*; *do všetkých typov nádrží je možné vstavat' komorový filter*. Okrem toho je potrebné doplniť druhý význam „dodatočne postaviť, vybudovať v pôvodných priestoroch“, ako to vyplýva napr. zo slovných spojení *saunu možno vstavat' napríklad do suterénnych priestorov*;

podkrovie je odkúpené, dajú sa vstavať ešte dve izby; vstavať do domu podkrovný byt; v predsieni je drevené schodisko na pôjd, kde je možné vstavať ďalšie izby.

Na základe nášho rozboru možno dospieť k záveru, že slovo *vstavba* bude vhodné zachytiť nielen v ďalšom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu, ale aj vo výkladových slovníkoch s uvedením dvoch významov, a to 1. „vstavanie“ napríklad s dokladovými spojeniami *vstavba bytov do podkrovia, vstavba priečok*, 2. „dodatočne vstavany objekt alebo predmet“ napríklad s dokladovými spojeniami *podkrovná vstavba, súhlas na vstavbu, rozdiel medzi strešnou nadstavbou a podkrovnou vstavbou; vstavba plynovej kotolne; vstavba do bežnej pracovnej dosky; pevná vstavba do vozidla.*

Matej Považaj

SPRÁVY A POSUDKY

22. ročník celoštátnej súťaže s medzinárodnou účasťou Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko

Do „kroniky“ medzinárodnej súťaže *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko* pribudla jej dvadsiata druhá kapitola. Vyhlasovateľmi 22. ročníka súťaže boli Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, Ministerstvo kultúry SR, Matica slovenská, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Spolok slovenských spisovateľov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, s. r. o., Štátny pedagogický ústav, Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí a Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Aj tento ročník sa niesol v znamení výročí významných udalostí – 170. výročia vzniku slovenskej hymny a 170. výročia založenia spolku Tatrín – i v znamení výročí významných osobností slovenského národa – 195. výročia narodenia Augusta Horislava Škultétyho, 165. výročia narodenia Pavla Országha Hviezdoslava a úmrtia Jána Hollého, 140. výročia narodenia Jozefa Gregora Tajovského a Janka Jesenského, 135. výročia úmrtia Štefana Moyzesa, 105. výročia narodenia Margity Figuli, 100. výročia narodenia Hany Zelinovej, 95. výročia narodenia Márie Ďuričkovej a Vojtecha Zamarovského, 90. výročia narodenia Antona Habovštiaka a Ladislava Ťažkého, 75. výročia úmrtia Eleny Maróthy-Šoltésovej a 50. výročia úmrtia Márie Rázusovej-Martákovej. Týmto udalostiam boli venované aj mnohé súťažné práce:

*Keď búrka v Tatrách bleskom stromy ráňa
a na svoj bubon hromy divo bijú,
či zahojí sa zlosťou spôsobená rana,
či Slováci v nej ožijú?*

*Ved' ukázali svetu svoj veľký vzdor,
keď zodvihli hlavy hrdo nahor.
So spevom na perách odišli preč,
bojujúc smelo za svoju reč.*

*Z ľudovej piesne vytvorili hymnu,
vyspievali v nej radosť úprimnú.
Nech pod Tatrami znie číra slovenčina!
Tu nemá miesta okrem nej reč iná!*

*Tú pieseň dodnes spieva Slovač naša
a s hrdosťou sa hymna k nebu vznáša.
S rukou na srdci, s radosťou v tvári!
Je to náš poklad, ktorý krásne žiari!*

(Nela Blusková, 6. ročník, ZŠ Dr. J. Dérera, Malacky)

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

*Začiatky bývajú tmavé.
Ako v hrobe z kamenia.
Možno ani nedúfame
A nájdú sa riešenia.
Rastú skoro v každej knihe
O osudoch prapredkov.
Vypísané, zoradené,
Skrátka, myslel na všetko.
Kto to vraj je,
pýtate sa?*

*Vy to ešte neviete?
O dejinách písal knihy.
Jeho múdre spovede.
Tešili sa z nich už iní,
Ešte aj vy sa
Chcete.*

(Magdaléna Martišková, sekunda, Gymnázium, Ul. 17. novembra, Topoľčany)

Počas školského roka 2013/2014 si žiaci základných a stredných škôl v básňach i próze „lámali hlavu“ nad odpoveďou na otázku, prečo majú radi slovenčinu či krajinu, v ktorej žijú oni sami alebo z ktorej pochádzajú ich predkovia, vyjadrovali svoj vzťah k Slovensku i k materinskému jazyku. A vznikli aj takéto hravé „dielka“:

*Abeceda poskakuje,
Písmenká si rozhadzuje,
Jedno hore, jedno dole,
Zbieram ich po celom stole*

*A keď ich už všetky mám,
Slová si z nich poskladám.
Šantia si i hádajú,
Sem-tam sa aj rýmujú*

*Pekné sú z nich básničky,
Hádanky i prešmyčky.
Kamaráti, hádajte,
Ktoré slovo v slove je?*

(Martin Olejarník, 3. ročník, ZŠ, Sídliisko II, Vranov nad Topľou)

Vytvorili však aj vážne vyznania, zamyslenia či predstavy:

Slovensko je ako kaleidoskop, môžeš ho prechádzať celý život a aj tak nenájdeš dve rovnaké dediny, dvoch rovnakých ľudí, jeho obraz sa stále mení.

Slovensko je ako Rubikova kocka, od svojich ľudí žiada šikovnosť, odvahu, pokoru, trpezlivosť.

Slovensko je ako kniha, podľa obalu neuhádneš hneď, čo sa v nej skrýva. Musíš ju prečítať celú.

Slovensko je ako rastlina, treba sa o ňu dobre starať, potom sa ti odvdáči tým najlepším, čoho je schopná.

Slovensko je ako „Človeče, nehnevaj sa“, cesta domov môže byť dlhá a kľukatá.

Slovensko je ako peceň chleba, na povrchu tvrdý, ale vnútri mäkký a vláčný.

Slovensko je ako vankúš, spočiniš na ňom vo chvíli najväčšej únavy, dodá ti energiu a chuť ísť ďalej.

Slovensko je ako staršia sestra, s ňou je niekedy ťažko, ale bez nej si uvedomíš, čo všetko si sa od nej naučil.

Slovensko je ako jesenné ráno, všetko žiari farbami a trbliece sa rosou.

Slovensko je ako letný večer, všetko spieva.

Slovensko je ako Štedrý večer, keď sa stôl prehýba dobrotami.

Slovensko je ako začiatok jari, z hnedej nevýraznej zeme vykukne prvý kvietok sneženky, šafranu, púpavy.

Toto je Slovensko mojimi očami, očami chalana, ktorý ho nevidel v jeho plnej kráse, ale vie si ho predstaviť.

(Pavel Drozdík, 7. ročník, ZŠ Slatinské Lazy)

Ani tento rok nechýbali práce zahraničných Slovákov, v ktorých vyjadrovali svoj vzťah k vlasti i jazyku svojich prarodičov. Slovensko stále pokladajú za „jednu zo svojich dvoch vlastí“, hrdo rozprávajú po slovensky a tento jazyk sa v ich rodinách odovzdáva z pokolenia na pokolenie.

Slovenský jazyk mám rád ešte od malých nôh. Moje prvé slová zazneli v slovenčine a dedko mi rozprával zaujímavé rozprávky po slovensky.

(Ivan Martiš, 5. ročník, ZŠ E. Štúra, Kysáč, Srbsko)

*Slovensko – krajina nádherná
Ako z rozprávky vytrhnutá.
Je to mojich predkov krajina,
Svojou krásou ma k sebe vábila.*

*V Srbsku na Dolnej zemi bývam,
o čarovnom Slovensku často snívam.
Materinskú slovenskú reč si opatrujem,
Každodenne si ju zdokonaľujem.*

(Patrícia Kmeťková, 5. ročník, ZŠ 15. októbra, Pivnica, Srbsko)

Viacerí súťažiaci zahraničných základných i stredných škôl s vyučovacím jazykom slovenským si v sprievode učiteľov prišli ocenenia prevziať osobne a niekoľko dní strávili na Slovensku a tak ako každý rok im Matica slovenská v spolupráci s Úradom pre Slovákov žijúcich v zahraničí pripravila pestrý program.

V školskom roku 2013/2014 sa do celoslovenského kola súťaže prihlásilo 107 škôl zo Slovenska a 26 škôl zo zahraničia. Odborné porotkyne hodnotili 618 prác: v 1. kategórii (1. stupeň ZŠ) 173, v 2. kategórii (2. stupeň ZŠ a 1. – 4. ročník osemročných gymnázií) 256, v 3. kategórii (stredné školy) 56, vo 4. kategórii (práce žiakov ZŠ a stredných škôl zo zahraničia) 133 prác. Na súťaži sa v 2. kategórii zúčastnila aj jedna práca z literárno-novinárskeho krúžku Centráčik pri ZŠ vo Svidníku. Od európskych zahraničných účastníkov z 24 škôl (16 základných, 6 stredných, 2 spojených základných a stredných škôl) z Českej republiky, z Maďarska, Chorvátska, zo Srbska, z Rumunska a Ukrajiny i zámorských účastníkov z 2 škôl z USA a zo Vzdelávacieho centra sv. Ľudovíta v Ontáriu v Kanade bolo do súťaže zaslaných 133 prác. Súťažné práce posudzovala 15-členná odborná porota a udelila 5 hlavných cien, 5 cien poroty, 56 čestných uznaní, 4 osobitné ceny poroty a 1 osobitnú cenu predsedu Matice slovenskej a ocenila 5 škôl a 5 pedagógov. Slávnostným vyhodnotením víťazných prác, ktoré sa konalo 5. júna 2014 v Nových Zámkoch, 22. ročník súťaže vyvrcholil. Záštitu nad ním opäť prevzal (dnes už bývalý) prezident Slovenskej republiky Ivan Gašparovič.

Slávnostný program sa začal už tradične pri pomníku Antona Bernoláka tónmi štátnej hymny v podaní novozámockého speváckeho zboru Lipa a pietnym aktom kladenia vencov zo strany zástupcov vyhlasovateľov a organizátorov. Po ňom zazneli verše novozámockého školáka, malej škôlarky, prítomným sa slovom i veršom prihovril herec Juraj Sarvaš a v podaní súboru Lipa zaznela pieseň Kto za pravdu horí.

Program vyvrcholil v budove Miestneho odboru Matice slovenskej odovzdávaním cien oceneným účastníkom súťaže. Súťažiacim i ostatným účastníkom podujatia sa prihovoril generálny riaditeľ odboru vnútorných vecí Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky, ktorý zároveň odovzdal hlavné ceny v jednotlivých kategóriách. Ďalšie ceny odovzdali predstavitelia Nitrianskeho samosprávneho kraja, mesta Nové Zámky, zástupcovia vyhlasovateľov a organizátorov súťaže.

V rámci kultúrneho programu zazneli verše Pavla Országha Hviezdoslava venované pamiatke Antona Bernoláka v podaní Juraja Sarvaša, ktorý sa účastníkom podujatia prihovoril aj slovami básnika Miroslava Válka:

Nadovšetko miluj rodný jazyk,
svoju reč.
Je zamat
a je meč.
Nevhodný dotyk nech ju nepokazí.

(Miroslav Válek: Slovo)

Piesne *Kopala studničku, Najkrajší kút v šírom svete, Zavej vetriček zavej, Hore spod Zvolena* brilantne zaspievali operní speváci Terézia Babjaková-Kružliaková a novozámocký rodák Otokar Klein, vystúpil aj folklórny súbor Matičiarik z Nových Zámkov.

O dôstojný priebeh slávnostného vyhodnotenia súťaže sa zaslúžili pracovníci Miestneho odboru Matice slovenskej v Nových Zámkoch. Ministerstvo kultúry v spolupráci s organizátormi súťaže vydalo zborníček s ukázkami ocenených prác.

Podakovanie i slová uznania patria organizátorom, vyhlasovateľom, sponzorom i všetkým tým, ktorí prispeli k úspešnému priebehu 22. ročníka súťaže *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*. Mimoriadne uznanie však patrí všetkým súťažiacim a ich pedagógom, ktorí spolu dokážu odkrývať tajomstvá a krásy slovenského jazyka, literatúry, našej kultúry i krajiny.

Dagmar Šimunová

Ukážky súťažných prác sú uverejnené v zborníčku *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*, 22. ročník. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, 2014, 74 s. ISBN 978-80-969512-8-4.

SPYTOVALI STE SA

Ako nazvať ženu, ktorá tetuje? – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV sme dostali mejl s otázkou, či existuje jednotný spisovný výraz pre ženu, ktorá tetuje, ktorá sa profesionálne venuje tetovaniu. Tu je naša odpoveď:

Pomenovanie ženy, ktorá tetuje, ktorá sa profesionálne venuje tetovaniu, naše výkladové slovníky, ako sú Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd. 2003; ďalej KSSJ) či starší Slovník slovenského jazyka (4. zv. 1964, resp. 6. zv. 1968), neuvádzajú, no nezachytávajú ho ani slovníky cudzích slov. V citovaných príručkách sa však neuvádza ani pomenovanie muža vykonávajúceho uvedenú činnosť, nájdeme v nich sloveso *tetovať* s významom „farbivom vpichovať do kože obrazce alebo značky“ (porov. KSSJ), vo Veľkom slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (3. vyd. 2003) aj podstatné meno *tetovanie* s tromi významami, a to 1. „vpichovanie farebných obrazcov ihlou do pokožky“, 2. „farebné obrazce vypichované na pokožke (špeciálnym spôsobom), 3. ako poľnohospodársky termín „značkovanie zvierat do miest s tenkou alebo lysou kožou (napr. do vnútornej strany ušnic)“. Pomenovanie osoby mužského rodu vykonávajúcej tetovanie, teda podstatné meno *tetovač*, uvádzajú PSP spolu s prechýlenou podobou *tetovačka* pravidelne utvorenou od mužského pomenovania príponou *-ka* podobne, ako sú utvorené názvy ženského rodu *nakupovačka* od *nakupovač*, *plánovačka* od *plánovač*, *prisluhovačka* od *prisluhovač*, *upratovačka* od *upratovač*, *upravovačka* od *upravovač*, *vykupovačka* od *vykupovač* atď.

Od podstatného mena *tetovač* je utvorené aj prídavné meno *tetovačský*, ktoré sa používa v slovných spojeniach *tetovačský cech*, *tetovačské remeslo*, *tetovačské umenie*. Slová *tetovač*, *tetovačka* a *tetovačský* bude vhodné zaradiť do výkladových slovníkov a do ďalšieho vydania PSP doplniť prídavné meno *tetovačský*.

V súvislosti s prechýlenou podobou *tetovačka* je vhodné pripomenúť, že v slovenčine máme aj homonymné slovo *tetovačka* utvorené od slovesa *tetovať* príponou *-ačka*, ktorou sa tvoria názvy deja, činnosti od nedokonavých

slovies, napr. *gul'ovat' – gul'ovačka, oberat' – oberočka, okopávat' – okopávačka*, ale aj názvy vecí (nástrojov), napr. *frézovačka, mláčačka, skúšačka, vysieláčka*. Slovo *tetovačka* ako názov veci zachytáva citovaný slovník cudzích slov v dvoch významoch: 1. samolepka so snímateľným obrázkom odtlačeným na pokožku, pripomínajúcim tetovanie, 2. vytetovaný obrázok, pričom ho hodnotí ako hovorové. V jazykovej praxi je slovo *tetovačka* v súčasnosti veľmi frekventované napríklad v spojeniach *tetovačka na nohe, tetovačka na stehne, tetovačka na telo, tetovačka na pery, tetovačka na nechty; tetovačka na stenu; detská tetovačka, dočasná tetovačka, nalepovacia tetovačka, zmývateľná tetovačka; tetovačka lesa, tetovačka motýľa*. Aj slovo *tetovačka* ako pomenovanie samolepky alebo vytetovaného obrázka bude vhodné zaradiť do PSP a výkladových slovníkov.

Matej Považaj

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (44)

nenáhodne prísl. ▶ konajúc so zámerom, s vedomím želaného výsledku; syn. zámerne, cielavedome, cielene; op. náhodne: *n. argumentovať, dôvodiť; n. zoraďené citáty; film je urobený n. fragmentárne; n. umiestnená socha v strede parku; n. siahnuť za knihou obľúbeného autora; Porovnanie tu uvádzam vonkoncom nenáhodne, ba bude mať i hlbší zmysel.* [P. Karvaš]; *František Čermák predstavil hovorené korpusy ako súbory nahrávok nenáhodne vybraných hovorených textov.* [JČ 2006]

nenáhodnosť -ti ž. ▶ vlastnosť toho, čo je konané so zámerom al. sa vyvíja za vedomého usmerňovania; syn. zámernosť, cielavedomosť, cielenosť; op. náhodnosť: *n. výberu spolupracovníkov; n. vývoja situácie; n. zvoleného postupu práce; n. úspechu potvrdila hudobná skupina ďalšími vynikajúcimi nahrávkami; Malé množstvo chrobákovských postáv pritom spôsobuje ich funkčné zvýraznenie, nenáhodnosť a systémovosť.* [V. Mikula]; *architektonická presnosť, nenáhodnosť tvaru Ondrejčkových epigramov* [RAK 2011]

nenáhodný -ná -né príd. ▶ konaný so zámerom, s vedomím želaného výsledku; syn. zámerný, cielavedomý, cieleny; op. náhodný: *n. kontakt; n. výber; nenáhodná škoda; nenáhodná udalosť, podobnosť; nenáhodné stretnutie, zoskupenie ľudí; nenáhodné signály; Kto sa už rozhodne pre slovenskú knižku, ten sa rozhodne nenáhodným spôsobom.* [NP 1982]

nenarušene prísl. i odb. ▶ bez zasiahnutia rušivými vplyvmi, so zachovaním pôvodného al. nezmeneného stavu; syn. neporušene, nepoškodené; op. narušene: *n. existujúca kompaktná civilizácia; probiotikum n. prechádzajúce tráviacim traktom; Trnava ako mesto pôsobí kompaktné a n.; treba zachovať ekosystémy, v ktorých prírodné procesy fungujú n.*

nenarušenosť -ti ž. i odb. ▶ charakter toho, čo nie je zasiahnuté rušivými vplyvmi, čo je zachované v pôvodnom al. nezmenenom stave; syn. nepoškodenosť, neporušenosť, zachovanosť; op. narušenosť: *n. prírodného prostredia; n. životných funkcií ťažko raneného človeka; n. vytvárania prirodzených regiónov; n. finančných trhov štátu; zachovať n. a dostupnosť elektronických údajov*

nenarušený -ná -né príd. 1. ▶ neodchylujúci sa od zvyčajného, normálneho stavu, syn. nepoškodený; op. narušený: *psychicky, mentálne nenarušení jedinci; zachovať si nenarušené rodinné vzťahy*

2. i odb. ▶ nezasiahnutý rušivými vplyvmi, zachovaný v pôvodnom stave; syn. nepoškodený, neporušený, zachovaný; op. narušený: *nenarušená omietka; nenarušená panenská príroda; pôvodné veže kostola tvoria jednotný, n. celok; Najväčšia súvislá a nenarušená oblasť lužných lesov v strednej Európe bola za národný park slávnostne vyhlásená v októbri 1996.* [Sme 2004]

neobchodný -ná -né príd. ekon., fin. ▶ nepredstavujúci predmet obchodnej činnosti; nesúvisiaci s obchodom: *n. tovar; n. styk; neobchodná platba, transakcia; zákaz neobchodného vývozu a dovozu vecí; certifikát na neobchodné premiestňovanie psov, mačiek; vyhlásiť neobchodné dni; n. colný sadzovník vymeriavajúci clo z tovaru dovážaného al. vyvážaného pre vlastnú potrebu*

neopodstatnene prísl. ▶ bez opodstatnenia, bez uvedenia podstatných dôvodov; syn. bezdôvodne, neoprávnene; op. opodstatnene: *n. zvyšovať poplatky, nájomné; Zdanlivo sa to prehupne do toho letného dňa nelogicky, neopodstatnene, ale keď niečo človek zažije raz, môže to zažiť kedykoľvek.* [J. Tužinský]

neopodstatnenosť -ti ž. ▶ vlastnosť toho, čo nemá reálne opodstatnenie, čo nie je možné racionálne odôvodniť; syn. bezdôvodnosť, neoprávnenosť; op. opodstatnenosť: *n. sťažnosti; n. týchto obvinení; n. ich obáv*

neopodstatnený -ná -né príd. ▶ ktorý nemá reálne opodstatnenie, na ktorý nemožno uviesť racionálne dôvody; syn. bezdôvodný, neoprávnený; op. opodstatnený: *n. strach; neopodstatnená sťažnosť, kritika; záchvaty neopodstatneného optimizmu, nadšenia; zbaviť sa neopodstatnených obáv; vláda bude trestať neopodstatnené zvyšovanie cien; Po niekoľkých minútach ho vyviedla z omylu, vyvrátila mu neopodstatnené klebety.* [R. Sloboda]; *Verejný ochranca práv môže podnet odložiť, ak zistí, že je zjavne neopodstatnený.* [VNK 2002]

neperspektívne [-t-] prísl. ▶ bez dobrej perspektívy, dobrých vyhládok, nádeje do budúcnosti, neprospešne; syn. bezperspektívne, bezvýhladne; op. perspektívne: *n. investované finančné prostriedky; z hľadiska rodičov sa vydala n.; strom, krík sa n. zahusťuje treba ho prestrihať; viacero zamestnancov riešilo n. vyzerajúcu situáciu odchodom*

neperspektívnosť [-t-] -ti ž. ▶ neprítomnosť dobrej perspektívy, dobrých vyhládok, nádeje do budúcnosti, neprospešnosť; syn. bezperspektívnosť, bezvýhladnosť; op. perspektívnosť: *n. použitého riešenia; n. rozsiahlej re-*

konštrukcie objektu; *n. ďalšej spolupráce; Po štrnástich dňoch som si uvedomila moju neperspektívnosť a to, že k povolaniu chemičky nemám vzťah.* [Pd 1994]

neperspektívny [-t-] -na -ne príd. ▶ ktorý nemá dobrú perspektívu, dobré vyhladky, nádeje do budúcnosti; ktorý nie je na prospech; *syn. bezperspektívny, bezvýhladný; op. perspektívny: n. manželský zväzok; n. študijný odbor; zamietnuť n. projekt; kritizoval udržiavanie neperspektívnych odvetví; Neraz urobil aj to, čo žiadala nejaká momentálna línia, neživotné, neperspektívne uznesenie.* [L. Ťažký]

neprehliadnuteľne prísl. ▶ príznačne pre niekoho al. pre niečo, koho al. čo nie je možné prehliadnuť, koho al. čo nie je možné nebrať na vedomie (obyč. pre mohutnosť, početnosť, dôležitosť, významnosť a pod.), *syn. výrazne: n. rozsiahla oblačnosť; n. elegantné auto; politik sa n. vložil do riešenia problému; Najčastejšiu klientelu na Tureckej riviére tvoria Nemci, Holanďania a úplne neprehliadnuteľne sa do popredia derú Rusi.* [Sme 2004]

neprehliadnuteľnosť -tí ž. (i koho, čoho) ▶ vlastnosť, charakter toho, koho al. čo nie je možné prehliadnuť, koho al. čo nie je možné nebrať na vedomie (obyč. pre mohutnosť, početnosť, dôležitosť, významnosť a pod.), *syn. výraznosť: vizuálna n.; n. historických mestských fontán, divadiel; n. moderného obytného komplexu; n. ekonomických úspechov krajiny; n. hlučnej skupiny mladých ľudí; nápadný mejkap sa postará o vašu n.*

neprehliadnuteľný -ná -né príd. ▶ majúci vlastnosti, ktoré nie je možné prehliadnuť, nebrať na vedomie (obyč. pre ich mohutnosť, početnosť, dôležitosť, významnosť a pod.), *syn. výrazný: n. hráč, režisér; n. hrad; neprehliadnuteľné pútače pri cestách; neprehliadnuteľná dopravná značka; Aj najčítanejšie slovenské denníky majú v súčasnosti neprehliadnuteľné problémy.* [LT 1998]; *V slovenskej mutácii slovníka sa, žiaľ, nachádza neprehliadnuteľné množstvo chýb.* [InZ 2002]

nepríbuzný -ná -né príd. **1.** odb. ▶ nemajúci spoločných predkov, spoločný pôvod; *op. príbuzný: n. živočíšny druh; nepríbuzné jazyky; n. darca kostnej drene; nepríbuzní jedinci nespojení rodinnými zväzkami*

2. ▶ nemajúci spoločné znaky, prvky; nemajúci vnútornú súvislosť; *syn. odlišný, rozdielny: nepríbuzné predmety podnikania; riešiť naraz viaceré, aj nepríbuzné úlohy; treba triediť ľudové motívy, aby sa nestalo, že by sa pomiešali motívy krajovo nepríbuzné*

neprítťažlivo 2. st. -vejšie prísl. **1.** ▶ bez fyzického al. psychického čara osobnosti, nepôvabne, nepekne; *syn. neatraktívne; op. prítťažlivo: v čiernych šatách vyzerala staršie a neprítťažlivo; pohybuje sa, chodí n.; neprítťažlivo pôsobiaci, neupravený muž*

2. ▶ nezbudzujúc záujem; pôsobiac nevýrazne, nelákavo; syn. fádne, šedivo, neatraktívne; op. príťažlivo: *okolitá krajina vyzerá neosobne a n.; Možno pochopiť, že viac-menej mechanická drezúra súboru na verejné vystúpenie pôsobí na ľudí, únavne, nepríťažlivo.* [KŽ 1961]

nepríťažlivosť -ti ž. 1. ▶ nedostatok fyzického al. psychického čara osobnosti, pôvabu; syn. neatraktívnosť; op. príťažlivosť: *telesná n.; ženská, mužská n.; trpieť pocitom osobnej nepríťažlivosti*

2. ▶ vlastnosť toho, čo nezbudzuje záujem, pozornosť, čo pôsobí nevýrazne; syn. fádnosť, šedivosť, neatraktívnosť; op. príťažlivosť: *n. diskusnej témy; n. televízneho spravodajstva vedie k nižšej diváckej sledovanosti; Epika vplyvom neepických prvkov veľmi často ochorie na nezaujímavosť a nepríťažlivosť.* [J. Lenčo]

nepríťažlivý -vá -vé 2. st. -vejší príd. 1. ▶ nemajúci pekný vzhľad, nepriťahujúci fyzickou krásou, nepôvabný; svedčiaci o tom; syn. neatraktívny; op. príťažlivý: *fyzicky n. človek; sexuálne n. partner; n. zovňajšok; nepríťažlivá tvár; má n., piskľavý hlas; A odrazu tu bol niekto, kto láskal moje nepríťažlivé, nepekné telo, kto ho chcel, to telo, ktoré sa mne samej vždy iba protivilo.* [E. Farkašová]

2. ▶ nezbudzujúci, nevyvolávajúci záujem, pozornosť; pôsobiaci nevýrazne, málo atraktívne; syn. fádny, neatraktívny; op. príťažlivý: *čitateľsky n. časopis, román; nepríťažlivá časť mesta; domáci hrali nudný, n. futbal; Požičovňa filmov v poslednej chvíli nahradila plánovaný film, na ktorý sa diváci tešili, iným, neporovnateľne nepríťažlivejším filmom.* [J. Lenčo]; *Mladí Japonci považujú prácu v stavebníctve za značne nepríťažlivú.* [Pt 1997]

neprotirečivo prísł. i odb. ▶ bez vzájomných protirečení, neobsahujú protichodné tvrdenia; op. protirečivo: *vysvetliť teóriu pochopiteľne a n.; V jeho prózach sa tieto pojmy (experimentátor tradicionalista – tradicionalista experimentátor) protirečivo nevyklúčujú, ale sa neprotirečivo zlučujú.* [B. Šikula]

neprotirečivosť -ti ž. filoz., log. ▶ vlastnosť toho, čo si neodporuje, čo neobsahuje protichodné tvrdenia, protirečenia; op. protirečivosť: *logická n. výrokov; n. axiomatickej teórie logickosť; vnútorná n. systému; rečník má dbať o n. v prejav; n. je jedna zo základných požiadaviek kladených na (vedecké) poznanie*

neprotirečivý -vá -vé príd. i odb. ▶ navzájom si neodporujúci, neobsahujúci protichodné tvrdenia, protirečenia; op. protirečivý: *logicky n. výrok; n. spôsob argumentácie; snaha vytvoriť n. obraz sveta; vnútorne neprotirečivá, konzistentná teória*

ner realizovateľne prísł. ▶ bez možnosti niečo realizovať, uskutočniť; syn. neuskutočniteľne, nereálne; op. realizovateľne: *n. vysoké kritériá objektivity; plán vyzeral n.*

nerealizovateľnosť -ti ž. ▶ nemožnosť realizácie, uskutočnenia, splnenia niečoho; syn. neuskutočniteľnosť, nereálnosť; op. realizovateľnosť: *technická n. projektu; očividná n. predvolebných sľubov; Niektoré ustanovenia príliš podrobného predpisu narazia na nerealizovateľnosť.* [HN 2003]

nerealizovateľný -ná -né 2. st. -nejší príd. ▶ ktorý sa nemôže, nedá realizovať, uskutočniť, splniť; syn. neuskutočniteľný, nereálny; op. realizovateľný: *technicky n. postup, projekt; zavedenie nízkej rovnej dane je čoraz nerealizovateľnejšie; Ďalej nosil v sebe jednu nerealizovateľnú, skrytú túžbu.* [I. Izakovič]

neriadene prísl. i odb. ▶ nemajúc z najrozličnejších dôvodov (riadne) vedený, usmerňovaný priebeh, chod; op. riadene: *lietadlo, padák sa n. rúti k zemi; transformácia ekonomiky jednoducho nemôže prebiehať n.*

neriadený -ná -né príd. i odb. ▶ ktorého priebeh, chod nie je z najrozličnejších dôvodov (riadne) vedený, usmerňovaný, ktorý je bez kontroly; op. riadený: *n. let balóna; neriadená strela ↗ i fraz.; neriadená skládka odpadu nelegálna, divoká; odpálenie neriadených rakiet; prejazd neriadenou križovatkou; zabrániť neriadenému bankrotu; neriadené úrokové riziko* [HN 2008] ◼ fraz. **neriadená strela** niekto al. niečo s nevypočítateľným správaním, pôsobením a pod.

nelámavý -vá -vé príd. i odb. ▶ ktorý sa (ľahko) nezlomí, ktorý nie je krehký; op. lámavý: *n. materiál, kameň, plast; nelámavé, pevné vlasy, nechty; ceruzky s nelámavou tuhou; nelámavá plodnica huby*

nelietavý -vá -vé príd. zool. ▶ ktorý sa nedokáže pohybovať vzduchom; ktorý nie je schopný lietať; op. lietavý: *n. hmyz; nelietavé vtáky*

neligový -vá -vé príd. šport. ▶ nesúvisiaci s ligou, dlhodobou majstrovskou súťažou športových klubov; pre ligu netypický, nepríznačný; nehrajúci ligu: *n. turnaj, zápas; n. športový klub; neligové maniere hráča; neligová kvalita futbalového zápasu; podať neligový výkon*

Anna Šebestová

Vysvetlivky

Typografické značky

▶	uvádza výklad	↗	odkaz
◼	frazeológia, parémie		

Zoznam použitých skratiek zdrojov

HN – Hospodárske noviny, InZ – InZine, internetový časopis, JČ – Jazykovedný časopis, KŽ – Kultúrny život, NP – Nedeľná Pravda, Pt – Profit, RAK – Revue aktuálnej kultúry, Sme – Sme, VNK – Východoslovenské noviny - Korzár

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (10)

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viac o tom pozri v Kultúre slova, 2014, roč. 48, č. 1, s. 58).

odbočný príd. ktorý odbočuje z priameho smeru, ktorý slúži na odbočenie: *o. smer; o. stožiar; o. vodič, o-á trať, o-á vetva; o. kryt; o-á spojka* na zhotovenie odbočky vodiča

odchýlkový príd. týkajúci sa odchýlky, vzťahujúci sa na odchýlku: *o. alarm, o. graf, o. modul, o. protokol, o. signál, o-á analýza, o-á hodnota, o-á rovnica, o-é konanie; odchýlkovosť -i ž.: *o. vývoja hospodárstva, riziko o-i**

odkysliť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) zbaviť (nadmernej) kyslosti: *o. organizmus, o. telo; o. papier, o. pôdu, o. vodu*; nedok. **odkysľovať** -uje -ujú: *o. si telo; o. víno; o. sódu bikarbónou*

odkysľovač -a D -u L -í mn. N a A -e m. neživ. prostriedok, ktorý zbavuje (nadmernej) kyslosti: *prírodný o.; o. vody, o. ľudského organizmu*

odpočinkový príd. (slovo je už v SSJ) ktorý poskytuje odpočinok, v ktorom, na ktorom možno odpočívať: *o. film; o. pobyt; o. areál, o-á plošina*

odpočúvač¹ -a D a L -oví mn. N -í A -ov m. živ. kto odpočúva: *najatý o.;* **odpočúvačka**¹ -a -čiek ž.

odpočúvač² -a D -u L -í mn. N a A -e m. neživ. odpočúvací prístroj: *smerový o.*

odpočúvačka² -a -čiek ž. hovor. odpočúvanie

odpojiteľný príd. (slovo je už v SSJ) ktorý sa dá odpojiť: *o. konektor, o. mikrofón, o. vozeň, o. vozík, o-á kapučňa, o-é zariadenie; odpojiteľne* prisl.: *o. spojený, o. uchytенý; odpojiteľnosť -i ž.: *o. kábla, o. napájacieho zdroja**

odpopolniť -í -ia dok. zbaviť popola: *kotol sa automaticky o-í, pri čistení roštu sa zariadenie o-í; mechanické o-nie*; nedok. **odpopolňovať** -uje -ujú: *o. kotol raz za týždeň*

odpopolňovací príd. slúžiaci na odpopolňovanie: *o. systém; o-ia páka, o-ie zariadenie*

¹Text vznikol pri riešení grantového projektu *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko* (VEGA č. 2/0125/14).

odpopolňovanie -ia s. zbavovanie popola: *automatické o., o. uhoľnej elektrárne, interval o-ia roštu*

odporník -a L -u mn. N a A -y m. neživ. elektrotech. súčiastka, ktorej základnou vlastnosťou je kladenie elektrického odporu, rezistor: *regulačný o., brzdo-vý o.; liatinový o.; o. kúrenia; odporníkový* príd.: *o. stýkač, o. ventilátor, o-á skriňa*

odporovateľný príd. práv. proti ktorému možno podať odpor: *o. právny úkon, o-á zmenka, o-á transakcia, o-á žaloba; odporovateľne* prisl.: *o. prevedený ma-jetok; odporovateľnosť* -i ž. (slovo je už v SSJ): *o. právneho úkonu, o. zmluvy*

odposluch -u m. subšt. **1.** odpočúvanie, počúvanie, načúvanie: *hlasitý o., o. telefónu, o. tajnej služby; reproduktory na blízky o. 2. odpočúvací prístroj, odpočúvač: *špičkový o.; odposluchový príd. odpočúvací: o. mikrofón, o. mo-nitor, o. reproduktor; o. systém**

odpovedač -a D -u L -í mn. N a A -e m. neživ. odb. zariadenie odpovedajúce na signály, správy ap.: *automatický o. na e-mail, manuálny o.; palubný o., radarový o., rádiový o.*

odpudzovací príd. ktorý odpudzuje, určený na odpudzovanie: *o. prostriedok, o. géľ, o. sprej na zvieratá, o-ia špirála na komáre; o-ia sila*

odpudzovač -a D -u L -í mn. N a A -e m. neživ. zariadenie, prostriedok na odpudzovanie: *digitálny o., solárny o. krtkov, vibračný o.; o. hľadavcov, o. hmyzu, o. komárov, o. múch, o. kún*

odpudzovať -uje -ujú dok. **1.** odb. zbaviť puzdra: *o. vyrážky 2. inform. zrušiť zapudzovanie dát*

odrazník -a L -u mn. N a A -y m. neživ. (slovo je už v SSJ) **1.** odb. zariadenie na tlmenie nárazov kotviacich lodí v prístave, tlmič nárazov: *o. lode, o. móla, o-y pre člny; gumový o. 2. stav. priebežný stupeň zvýšený na vozovke cestnej komunikácie na ochranu mostnej konštrukcie, resp. vozidiel, tlmič nárazov: *zvodidlový o.; betónový o., kamenný o. 3.* zariadenie, súčiastka na zamedzenie nárazu dverí ap. do steny, zarážka: *o. chráni dvere a stenu pred poškodením 4.* mantinel na biliarde; **odrazníkový** príd.: *o. kôš; o. gumový profil**

odrážací príd. (slovo je už v SSJ) určený na odrážanie, slúžiaci na odrážanie: *o. bubon, o. tanier, o. plech; o. stroj; o-ia palica; detský o. bicykel odrážadlo*

odrážač¹ -a D a L -oví mn. N -i a A -ov m. živ. kto odráža loptičku ap. (v niektorých hrách); **odrážačka**¹ -y -čiek ž.; **odrážačský** príd.: *o. pohyb, o-é schopnosti*

odrážáč² -a D -u L -í mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) odb. odrážací přístroj, odrážacie zariadenie: *smerový o., spätný o., zvodidlový o.; gumový o., plastový o.; radarový o.; o. vibrácií; rukavicový o., boxovací o.* na výcvik boxu

odrážачka² -y -čiek ž. **1.** odrážací stroj: *o. na klinové drážky, o. na ozubenie* **2.** hovor. odrážacie vozidielko, odrážadlo: *plastová o.*

odrážadlo -a -diel s. (detský) dopravný prostriedok pohybujúci sa odrážaním nohami, obyč. v podobe bicykla bez pedálov: *detské o.; kovové o., plastové o.*

odrážavý príd. ktorý odráža: *o. povrch, o-á vrstva; o-á vlastnosť svetla;*

odrážavosť -í ž.: *absolútna o., trvalá o.; o. látky*

odrážka¹ -y -čiek ž. (slovo je už v SSJ) zariadenie na zmenu toku (obyč. tečúcej vody): *cestná o.; o. vody; o. na lesnej ceste; drevené o-y*

odrážka² -y -čiek ž. **1.** hud. (slovo je už v SSJ) grafický znak hudobného písma, ktorým sa ruší predchádzajúce zníženie alebo zvýšenie noty: *dvojitá o. 2.* značka na začiatku riadka pri výpočte jednotlivých bodov uvádzaných v samostatných riadkoch: *typ o-y; začiatok zoznamu s o-ami; odrážkový príd. k 2: o. zoznam; zarovnať o. text*

odsadiť -í -ia dok. odb. trocha posunúť od niečoho, odsunúť; odčleniť, oddeliť, odstaviť: *o. odsek, o. prvý riadok, o. text od ľavého okraja; o. tabulátorom; o. lešenie od budovy o 10 cm;* nedok. **odsadzovať** -uje -ujú: *odseky o. klávesnicou tabulátor; vzorce o. od ľavého okraja*

odsoliť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) zbaviť soli: *o. morskú vodu; o. údené kolená; o. organizmus; o. murivo;* nedok. **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odsoliť -uje -ujú (slovo je už v SSJ) **odsoliť** -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odsáľat'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *o. vodu*

odstredivkový príd. týkajúci sa odstredivky, vzťahujúci sa na odstredivku; pracujúci ako odstredivka: *o. bubon, o. filter, o. kôš; o-á skúmavka; o-á sušiareň; o. proces, o. spôsob výroby; o. odšŕavovač ovocia, o-á žmýkačka*

odsúhlasovať -uje -ujú nedok. (slovo je už v SSJ) **1.** účt. porovnávať účtovné záznamy s dokladmi: *o. faktúry* **2.** admin. vyjadrovať súhlas, schvaľovať: *o. dohody o vykonaní práce, o. cenníky; o. návrhy na zmeny; o. subdodávateľov*

odšľap -u m. šport. spôsob pohybu pri lyžovaní: *kroky o-om; zmena smeru jazdy o-om; o-y k svahu; striedavé o-y doprava a doľava*

odšľapovať -uje -ujú (slovo je už v SSJ), **odšľapávať** -a -ajú nedok. šport. meniť smer jazdy na lyžiach kladením vnútornej lyže do odvratu so súčasným presunutím váhy tela na ňu a prisunutím vonkajšej lyže: *v zákrutách treba o.*

odtrh -u m. **1.** odtrhnutie: *samovoľný o. lavíny; bodový o. lavíny, čiarový o. lavíny* **2.** aut. oddelenie kontaktov na zapalovacej sviečke: *nastavenie predzápalu a o-u; o. zapalovania, o. elektród; odtrhový príd.: *o-á skúška príľnavosti; o. prístroj na meranie ťahovej pevnosti kolmo na povrch**

oduhličiť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) odb. zbaviť uhlíka: *o. taveninu; o-í sa povrchová vrstva; nedok. oduhličovať* -uje -ujú (slovo je už v SSJ): *zvar sa bude o.; zohrievaním na vzduchu sa materiál o-uje*

odvádzací príd. (slovo je už v SSJ) slúžiaci na odvádzanie: *o. systém; o. kanál, o. otvor, o. mechanizmus, o. žľab, o-ia rúrka; odb. o. výkaz o odvádzaných výrobkoch*

odvádzač¹ -a D a L -ovi mn. N -í A -ov m. živ. (slovo je už v SSJ) kto odvádza: *o. daní; odvádzačka* -y -čiek ž.: *o. miezd*

odvádzač² -a D -u L -i mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) tech. odvádzacie zariadenie: *o. vody, o. kondenzátu, o. odpadových látok, o. spalín; o. prúdu, o. tepla; elektronický o.;* dopr. *diaľničný o.* cestná komunikácia určená na odvádzanie vozidiel z diaľnice

odvápňovací príd. slúžiaci na odvápňovanie: *o. prostriedok, o. roztok, o-ia pena; o. systém*

odvápňovač -a D -u L -i mn. N a A -e m. neživ. prostriedok, zariadenie na odvápňovanie: *o. na kávovary; univerzálny o.; magnetický o.*

odvápňovať -uje -ujú nedok. (slovo je už v SSJ) zbavovať vápna: *o. kanvicu, o. žehličku*

odvetraný príd. vetraním zbavený (škodlivých) plynov, vlhkého vzduchu ap.: *o. zateplovací systém, o. priestor, o-á fasáda, o-á izolácia*

odvetrat' -á -ajú dok. (slovo je už v SSJ) vetraním odstrániť (škodlivé) plyny, vlhký vzduch ap.: *o. chladničku, o. kanalizáciu, o. palivovú nádrž, o. strechu, o. špajzu, o. šatne, o. šachtu, o. tunel;* *o. vlhkosť*; nedok. **odvetrávať'** -a -ajú: *o. stúpačky panelových domov, o. teplo od motora*

odvetrávací príd. slúžiaci na odvetrávanie: *o. kanál, o. komín, o. ventil, o-ia rúra, o-ia tehla, o-ie potrubie; o. systém*

odvetrávač -a D -u L -i mn. N a A -e m. neživ. zariadenie, prostriedok na odvetrávanie: *strešný o.; hrebeňový o. na streche; o. pár; o. žúmp;* aut.: *o. kľukovej skrine, o. veka hlavy valcov*

odvetrávaný príd. vetraním zbavovaný vlhkého vzduchu ap.: *o. priestor, o-á sušiareň, o-á nádrž; o-á podlaha; o-á konštrukcia striech; o. systém zateplenia*

odvetviť' -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) zbaviť vetiev: *o. kmeň*; nedok. **odvetvovať'** -uje -ujú (slovo je už v SSJ): *o. kmene, o. stromy*

odvetvovací príd. slúžiaci na odvetvovanie: *o. stroj; o-ia píla, o-ia sekera*

odvetvovač'¹ -a D a L -ovi mn. N -i A -ov m. živ. (slovo je už v SSJ) les. lesný robotník, ktorý odvetvuje stromy

odvetvovač'² -a D -u L -i mn. N a A -e m. neživ. les. odvetvovací stroj, odvetvovacie náradie: *akumulátorový o., elektrický o., motorový o.;* *o. na úpravu dreví*

odvlákniť' -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) zbaviť vláken: *o. fazuľové struky*; nedok. **odvlákňovať'** -uje -ujú (slovo je už v SSJ): *o. listy*

odvlhčiť' -í -ia dok. zbaviť vlhkosti: *o. murivo, o. steny, o. miestnosti, o. byt, o. rodinný dom, o. stavbu*; nedok. **odvlhčovať'** -uje -ujú: *o. priestory; o. vzduch*

odvlhčovací príd. slúžiaci na odvlhčovanie; týkajúci sa odvlhčovania: *o. prístroj, o-ie zariadenie; o. sprej; o. systém; o. výkon*

odvlhčovač -a D -u L -i mn. N a A -e m. neživ. odvlhčovacie zariadenie: *o. vzduchu; bazénový o.; mobilný o., domáci o.*

odvolateľ' -a mn. -ia m. (slovo je už v SSJ) práv. kto sa odvolá al. odvolal: *dôvody odvolania môže o. meniť; o. nesplnil zákonnú povinnosť poskytnúť súčinnosť*; **odvolateľ'ka** -y -liek ž. (slovo je už v SSJ): *o. sa domáhala zrušenia rozhodnutia*

odvolateľ'ný príd. (slovo je už v SSJ) ktorého, ktorý možno odvolať: *prezident je o. ľudovým hlasovaním; predseda je o. ministrom; o. akreditív, o. závet; o. súhlas*; **odvolateľ'ne** prisl. (slovo je už v SSJ): *o. poskytnuté odmeny*;

odvolateľnosť -í ž. (slovo je už v SSJ): *o. ministrov, o. politikov; o. zmluvy; doložka o o-i*

odvolávateľ -a mn. -ia m. **1.** práv. kto sa odvoláva: *o. má právo zúčastniť sa na prerokovaní svojho odvolania; o. bol riadne poučený* **2.** publ. kto odvoláva: *zbytočne čakal na svojich o-ov; odvolávateľka* -y -liek ž.

odvrátný príd. **1.** odstránený vrtaním: *o. materiál, o. závit matice, o-é jadro; bolestivý o. zub; o-á plomba* **2.** vyhotovený vrtaním, vhodnejšie vyvrtaný: *o. otvor*

odvrátať -a -ajú dok. **1.** vrtaním odstrániť: *o. zámku na dverách, o. nity, o. hlavičku skrutky, o. armatúru v betóne* **2.** vrtaním vyhotoviť, vhodnejšie vyvrtáť: *o. prieskumný vrt; nedok. odvrávať* -a -ajú: *o. zvary, o. skrutky*

odvykací príd. týkajúci sa odvykania, vzťahujúci sa na odvykanie: *o. kurz pre fajčiarov, o. program, o-ia liečba, antinikotínová o-ia kúra*

odvzdušňovací príd. (slovo je už v SSJ) určený na odvzdušňovanie: *o. ventil, o. uzáver, o-ia nádoba, o-ia skrutka, o-ia zátka*

odvzdušňovač -a D -u L -í mn. N a A -e m. neživ. tech. zariadenie na odvzdušňovanie: *o. bŕzd, o. tlmčov; elektrický o., plavákový o.; automatický o.*

odzinkovaný príd. zbavený zinku: *o-á mosadz*

odzinkovať -uje -ujú dok. zbaviť zinku: *o. mosadz, o. kyselinou*

ohradník -a L -u mn. N a A -y m. neživ. (slovo je už v SSJ) zariadenie al. prostriedok na ohradenie určitého priestoru: *elektrický o. pre zvieratá, lanko na elektrický o.; pachový o.; ohradníkový* príd.: *o. drôt, o. izolátor; o. stĺpik, o-é lanko*

ohýbač¹ -a D a L -oví mn. N -í A -ov m. živ. (slovo je už v SSJ) kto niečo ohýba: *o. rúr; prijať o. na poloautomatickú ohýbačku; pejor.: o. pravdy, o. mysle; ohýbačka¹ -y -čiek ž.*

ohýbač² -a D -u L -í mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) **1.** tech. stroj, prístroj, náradie na ohýbanie niečoho, ohýbačka²: *o. drôtu, o. plechu, o. od-kvapových hákov; o. na žlabové nosníky* **2.** lek. sval umožňujúci ohýbanie: *o. hlavy, o. prstov, o. zápästia, o. kolenného kĺba; ohýbačový* príd.: *o-á kĺbová hlavica.*

ohýbačka² -y -čiek ž. stroj, prístroj na ohýbanie niečoho, ohýbač²: *o. hákov, o. plechu; prenosná o.*

oknový príd. súvisiaci s oknom, týkajúci sa okna, vzťahujúci sa na okno: *o. kvet, o. spojler; o. panel; o. ventilátor; inform.: o. skúšobný obrazec, o. textový editor; o-á funkcia*

okolozvukový príd. dosahujúci rýchlosť okolo rýchlosti zvuku: *o-á rýchlosť; o-á strela, o-é lietadlo*

okružovačka -y -čiek ž. tech. stroj, zariadenie na okružovanie: *o. na výrobu oblých predmetov; o. na pozinkovaný plech*

okružovanie -ia s. odb. odoberanie triesky dutou nožovou hlavicom, ktorá sa otáča rovnomernou rýchlosťou, pri výrobe tyčí kruhového prierezu ap.: *o. dreva, o. závitov; úderový nôž na o.*

okulár -a L -i mn. N a A -e m. (slovo je už v SSJ) fyz. šošovka al. sústava šošoviek optického prístroja, ktorou sa zväčšuje obraz utvorený objektívom: *výmenný o.; širokouhlý o.; astronomický o., lovecký o.; krytka o-a; okulárový* príd. (slovo je už v SSJ): *o. adaptér, o-á šošovka, o-á trubica; o-á stupnica*

okysličovací príd. (slovo je už v SSJ) slúžiaci na okysličovanie, týkajúci sa okysličovania: *o. kamienok, o. motorček; o. proces, o. systém, o-ia reakcia*

okysličovač -a D -u L -i mn. N a A -e m. neživ. prístroj, zariadenie na okysličovanie: *membránový o., o. vody, o. vzduchu; solárny o. do jazierka, o. do akvária*

okysličovadlo -a -diel s. (slovo je už v SSJ) prostriedok, zariadenie na okysličovanie, oxidant: *o. vody, o. paliva, o. benzínu; o. do akvária*

okysliť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) urobiť kyslým: *o. rybu, o. vodu, o. roztok; o. octom, o. citrónovou šťavou; lek. krv sa musí o.; nedok. okysľovať* -uje -ujú (slovo je už v SSJ): *o. pôdu; lek. o. moč*

okysľovač -a D -u L -i mn. N a A -e m. neživ. prostriedok na okysľovanie: *o. vody, tekutý o. pôdy, o-e do potravín a nápojov; prírodný o.*

Matej Považaj

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300